

ГРАЂАНСКО ОБРАЗОВАЊЕ ЗА 8 РАЗРЕД

• ВОДИЧ ЗА УЧЕНИКЕ •

ГРАЂАНСКО ОБРАЗОВАЊЕ ЗА 8 РАЗРЕД

• ВОДИЧ ЗА УЧЕНИКЕ •

Ову публикацију припремила је радна група представника Бироа за развој образовања, Македонског центра за грађанско образовање, Омладинског образовног форума, као и универзитетски професори, наставници и представници грађанског сектора, уз подршку америчког народа преко Америчке агенције за међународни развој (УСАИД). Садржај публикације не одражава ставове Америчке агенције за међународни развој или Владе Сједињених Америчких Држава.

Активности за припрему садржаја публикације реализоване су у оквиру Пројекта УСАИД-а за међуетничку интеграцију младих у образовању (реализован од стране Македонског центра за грађанско образовање (МЦГО) у сарадњи са Министарством образовања и науке и Бироом за развој образовања и Пројектом за јачање мултиетничке сарадње у општинама, Дечије фондације Песталоци.

Биро за развој образовања и Македонски центар за грађанско образовање желе изразити своју захвалност свим стручњацима, сарадницима, ученицима, наставницима, родитељима и пријатељима који су дали значајан допринос у припреми овог Водича.

Сурадници који су учествовали у изради садржаја публикације

Анита Ангеловска, Дона Костуранова, Татјана Стојаноска Иванова, Жанета Чонтева, Илир Мемеди, Кустрим Ахмети, Оливер Станојоски, Томислав Гајтановски, Хари Стојаноски, Сандра Анастасовска, Емилија Ветероска, Маја Цветановска, Лорета Георгиева, Сара Кајевић, Ана Мицковска Ралева, Небојша Мојсоски, Бесник Рамадани, Дејан Ризински, Боре Пуцоски, Тулаха Тахир, Беса Речи, Лири Старова, Цевахире Пруси Зајази, Бојан Димески, Драгана Урумовска.

Стручна редакција

Митко Чешларов, Ајше Ајрулаи, Горица Мицковска, Алма Тасевска, Марко Кртолица

Наслов

Водич за ученике за Грађанско образовање за 8. разред

Издавач

Македонски центар за грађанско образовање (МЦГО)

Превод

Даниела Ивановиќ

Дизајн

КОМА

Штампарија

Европа 92

Тираж

50

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

373.3.035-057.874(036)

ГРАЃАНСКО образовање за VIII разред : водич за ученике. - Скопје
: Македонски центар за грађанско образование, 2019. - 130 стр. : илустр.
; 30 см

Библиографија: стр. 126-129

ISBN 978-608-4529-77-4

а) Грађанско образование - Ученици - Основни училишта - Водичи COBISS.MK-ID 109810698

САДРЖАЈ

Тема	1	ПРЕДСТАВА О СЕБИ КАО ГРАЂАНИНА	6
Тема	2	САРАДЊА И ПОВЕЗАНОСТ У ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ	20
Тема	3	ГРАЂАНИН И ДРУШТВО	36
Тема	4	РЕЛИГИЈА, УМЕТНОСТ И МЕДИЈУМИ У ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ	68
Тема	5	ГРАЂАНИН И ДРЖАВА	88
Тема	6	ГРАЂАНИН И СВЕТ	106

УВОД

Драћи ученици,

Пред вама је Водич за ученике за Грађанско образовање за 8 разред, за који се надамо да ће вас инспирисати и подстаћи да размишљате о вама и о вашој улози у друштву и свету.

Читајући Водич имаћете прилику да кренете од представе за себе као грађанина, а затим да размислите о сарадњи и повезаности са другим грађанима у заједници. Кроз садржај ћете научити која су ваша права, али и одговорности у друштву и како можете бити укључени у процесе доношења одлука на локалном и националном нивоу. Водич ће вас упознати са најважнијим процесима између државе и грађанина, али и са везом између грађанина и света.

Учећи предмет Грађанско образовање, од вас се очекује да ви, као ученици постанете активни и информисани грађани који доприносе развоју своје заједнице. Стога, овај Водич има садржаје који побољшавају ваша знања и разумевања, али такође нуде и активности током наставе, у школи и у локалној заједници. Активности су осмишљене тако да вас инспиришу да анализирате и критички размишљате о свету око вас и истовремено да вас охрабре да се укључите у побољшање заједнице кроз волонтирање и активизам младих. На тај се начин очекује да развијете грађанско понашање и будете упорни у остваривању својих грађанских права и одговорности.

Конечно, садржаји Водича ће вам помоћи да ојачате ваш тимски дух, сарадњу и интеграцију са вршњацима и да заједно створите боље друштво.

Тема

1

ПРЕДСТАВА О СЕБИ КАО ГРАЂАНИНА

Циљ
ове
шеме

је разумети
појам идентитет,
вредновати
сопствене
карактеристике
и повезати
сопствене особине
са понашањем
у различитом
грађанском
контексту.

Шта је идентитет и **КАКО СЕ ИДЕНТИТЕТ ГРАДИ?**

Грађење идентитета личности почиње од момента рађања и одвија се у току целог живота. Свест о себи, о томе да смо посебни и различити, али у исто време и слични по многим стварима са другим људима, развија се од најраније узрасти. То је почетак процеса грађења **личног** и **групног идентитета**, коме следе периоди у којима различити интереси, жеље и потребе имају различиту важност за саму личност, а са тиме и различит утицај на развој њеног идентитета.

На пример:

Када је Сара била пети разред било јој је веома важно да буде одлична ученица и много је времена проводила у учењу. У осмом разреду, важно јој је исто тако да буде прихваћена у друштву, и зато део времена проводи у комуникацији и дружењу. Сара жели да буде успешна ученица, али у исто време и интересантна у друштву, што је веома важан део њеног идентитета.

Неки од **фактора** који утичу на формирање идентитета су унапред одређени, као на пример: пол, физичке особине, место рађања. Други фактори су динамичнији и сама личност и околина могу да утичу на њих, као на пример: место живљења, култура, образовање, професија, партнерске и пријатељске везе, припадност социјалној групи, вредности, интереси и сл. Колико и како ће они утицати на формирање идентитета зависи од тога како њих доживљава сама личност и колику им важност придаје у датим ситуацијама.

У развојном периоду, млади су у интензивној потрази за сопственим начином изражавања и кључно питање на које траже одговор је: **КО САМ ЈА?** Одговор на ово питање зависи од окружења и улоге које млади имају у различитим социјалним групама – породица, школа, вршњаци и у широј заједници.

ЛИЧНИ СЕ ИДЕНТИТЕТ заснива на идеји да је сваки појединац јединствен и различит, односно специфичан у односу на друге људе. Идентитет произлази из особина личности, као и из односа са другим људима. Конкретније, лични се идентитет заснива на вредностима, идејама, емоцијама, циљевима појединца, али и на упоређењу са другима. Он даје осећај да сам ја неко посебан и различит од других, и да, и поред промена у току живота, ја се доживљавам као исти/а.

Идентитет се, исто тако, опредељује путем потребе припадати или бити заштићен/а као припадник одређене групе. Млади, како би боље разумели себе, истражују сопствене осећаје и упоређују их са онима код других људи. Тако увиђају где и на какав начин припадају, како се разликују и како се повезују са другима.

Са циљем да нађу сопствену позицију у различитим улогама које имају (они су деца, ученици, суседи, другари, чланови спортског клуба и сл.), важно је да развију вештине које ће им помоћи да направе праве изборе у односу на питања: Шта желим за себе? Како могу да постигнем то што желим? Какав/каква желим да будем?

Сви ми припадамо одређеним групама. Неки од њих имају одређену структуру и организовани су са посебним задацима за чланове. То су формалне групе, као на пример спортски клуб, школска секција из одређеног предмета, извиђачки одред, неваљина организација, школска заједница, младински клуб и сл. Исто тако, постоје и неформалне групе. Некима од њих припадамо својим рађањем или сличношћу интереса које имамо са другима. На пример, група вршњака, група љубитеља природе, или одређеног вида музике и сл.

Када смо део групе навијача спортског тима и када тим изгуби утакмицу, ми смо тужни; а када победи – поносни и срећни.

Осећај посебности чланова који припадају одређеној социјалној групи и прихватање онога које њу издваја од других означава **групни идентитет**. Припадност ка одређеној групи повезана је са личном сигурношћу као један од најважнијих осећаја који нас мотивирају да делујемо. Осим тога, припадност је повезана са другим веома значајним емоцијама – понос, срам, задовољство, страх, срећа, туга, љубав итд.

Емоционални аспект нашег групног идентитета је важан зато што представља основу за наше понашање и укупно благостање.

Важност коју приписујемо одређеном групном идентитету зависи од ситуације у којој се налазимо. И то се може објаснити на следећи начин.

На пример:

Арт је мушко, ученик, има 14 година, старији је брат, из Битоља је. Колико ће му битан бити неки од ових идентита зависи од конкретне ситуације у којој се налази. У ситуацији када је члан спортске државне репрезентације на међународном натпревару, он се представља да је из Републике Северне Македоније. Уколико је у новом друштву у којем се разговара о музици, он споделиће да воли рап. Када је код куће, као старији брат помаже својој млађој сестри око домаћих задатака и припрема добре пиле. Значи, који ће му од његових групних идентитета бити важан у датој ситуацији и који ће бити истакнут, мења се у зависности од ситуације.

Када су у питању групни идентитети, актуелне су дискусије у вези родових улога и формирање родовог идентитета. Како би разумели овај појам, требали бисмо да прво разумемо разлику између полова и родових карактеристика. Полове карактеристике односе се на биолошке разлике између жена и мушкараца, док се родове карактеристике формирају у току раста и сазревања. У свакодневном животу, најчешће се од дечака и девојчица очекује да се понашају на различит начин под утицајем околине и очекивања других.

Друштво одређује различите улоге мушкарцима и женама на основу њиховог пола, иако највећи део активности које они извршавају не зависе од пола. На пример, у највећем делу реклама о средствима за чишћење, жене су приказане као оне које се брину о дому, иако домаће обавезе требају бити заједничка брига свих чланова породице, без разлике на пол. Тако, мушкарци и жене могу подједнако добро да чисте дом и једнако добро да промене гуму на аутомобилу.

Родове улоге односе се на то како друштво гледа на улогу девојчица и дечака, жена и мушкараца, док се **родови идентитет** односи на лични доживљај за сопствени род. Родове улоге не треба да нас ограничавају да радимо ствари које волимо.

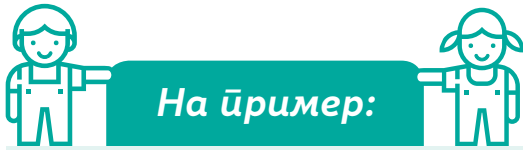

На пример:

Најуспешнији клизач на леду Евгениј Плушенко не би био толико успешан уколико би био ограничен од околине да се бави уметничким клизањем, које се у прошлости убрајало у типично женску активност. Позната научница Марија Кири Склодовска не би добила Нобелову награду за физику и хемију уколико није била упорна и посвећена науци, иако је време у којем је живела наметало ограничавања за професије са којима су се жене могле бавити.

Зато, веома је битно да свако прави избор на основу сопствених жеља, интереса и потреба, што у савременом друштву гради родову једнакост као значајну грађанску вредност.

Припадност одређеној етничкој групи, прихватање карактеристика те групе, осећај повезаности са њом означава **етнички идентитет**. Етнички идентитет повезује се са припадношћу одређеној етничкој групи, док национални идентитет са постојањем државе и припадности тој држави.

На пример:

У свету постоје више од 5000 етничких идентитета (на пр. Италијанци, Македонци, Албанци, Турци, Финци, Роми, Пунџаби, Зулу, Тутси, Курди итд.), али нема толико националних идентитета, зато што има само око 200 држава.

Припадници одређене етничке групе повезује заједничка историја, порекло, традиција, што их чини цврсто повезаним између себе. Сличан етничком је **национални идентитет**. Национални идентитет је битан део групног идентитета који произлази из осећаја припадности одређеној држави, у којој је могуће да живе више етничких група.

Грађанин развија осећај припадности сопственој држави, вредностима које она промовише и другим индивидуима које живе у њој и деле те вредности. Уређивање државе и функционисање институција утиче на осећај припадности држави. Република Северна Македонија је држава која припада

свима који живе у њој и Устав гарантује заштиту етничког, културног, језичког и верског идентитета.

Да ли сīе знали да ...

1

Психолог Ерик Ериксон осмислио је термин „**криза идентитета**“. Млади, али и одрасли могу да прођу кроз периоде у којима личност доживљава збуњеност или несигурност. На пример, млади људи суочавају се са променама у изгледу, почињу више да размишљају о томе ко су они уствари, постаје им веома битно шта други мисле о њима и сл. Све ове ствари утичу на личност и на њеном личном идентитету. Неке од промена су пролазне, а неке могу бити трајне.

2

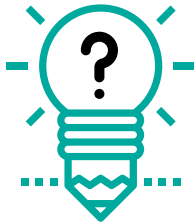
Уобичајено је да продавнице за играчке имају рафтове са „**мушким**“ и „**женским**“ играчкама и на тај начин подржавају мишљење да дечаци и девојчице имају различите интересе и треба да се припремају за различите улоге када буду одрасли. Али, у 2012-ој год. једна продавница за играчке у Шведској одлучила је да започне са комбиновањем различитих видова играчака како би свако дете могло да изабере оно са чим жели да се игра, а не оно што околина намеће као адекватно за његов/њезин пол. Од тада, и друге продавнице почињу да следе овај пример.

Активност на часу

Прво размисли о питању: *Ко сам ја?*, а онда допуни реченице:

- ▶ Моји главни интереси су .....
- ▶ Моје главне вредности су .....
- ▶ Моје главне потребе су .....
- ▶ Најзначајнији догађаји у мом животу су .....
- ▶ Најважније особине које сам стекао/стекла од најближих су .....
- ▶ Најзначајније искуство из школе за мене је .....
- ▶ Моји најбољи другари су .....
- ▶ Мој омиљени хоби је .....
- ▶ Моја омиљена песма је .....

Онда размисли и одговори на следећа питања:

- ➔ Да ли ти је било тешко да довршиш тврдње? Зашто?
- ➔ Шта мислиш, шта може помоћи како би се сами спознали и колико је времена потребно?
- ➔ Да ли мислиш да нека од горенаведених изјава може да се промени за 5 година од сада? Објасни.

Шта утиче на мој идентитет?

- ➔ Размисли о томе која су пет кључна фактора који утичу на грађење твог идентитета? Неки од фактора који утичу на овај процес су: пол, узраст, изглед, порекло, породица, здравље, особине личности, искуство, вредности, циљеви, одлуке, интереси, животни стил, однос других према теби (родитељи/старатељи, другари, наставници, тренери...), разне социјалне групе итд.

ЛИЧНЕ И ГРУПНЕ карактеристике

Људи се између себе разликују у понашању, интересима, укусима, навикама, обичајима и друго). Не постоје двоје сасвим истих људи, нити двоје сасвим различитих. Разлике између људи чине свет богатијим, интересантнијим и нуде могућност за учење, међусобно допуњавање и развој. Сви људи са својом комбинацијом карактеристика, које се односе на изглед, способности, мишљење, уверења, потребе, интересе, доприносе ка обогаћивању заједнице.

Свакако да људи имају и велики број сличности. Неки људи, иако живе у различитим условима и околини могу имати исте интересе или хобије. Најважнија ствар по којој су људи слични су њихове потребе за безбедност, поштовање, пријатељство, љубав, игра, забава, само-остварење и друге потребе.

Свако од нас има особине, поступке и понашања која нам се свиђају и која нам се не свиђају. Понекад је тешко истаћи и говорити о ономе што нам се свиђа код себе и оно на чему смо поносни ради страха да не изгледамо као хвалисавци, а и ради тога што смо несигурни да ли ће и како ће то бити прихваћено од околине. У процесу раста, учимо како да покажемо то што ценимо код себе без страха и несигурности.

Различити људи могу различито вредновати наше особине и то је нормално. Понекад је важно да знамо како нас други вреднују и да покушамо да погледамо и кроз њихове „наочаре“ како би боље разумели сопствено понашање и последице које би оно оставило врз друге.

Обично одабиремо да представимо мишљење које за нас даје група која нам највише значи, односно најбоље нас познаје. Немају сви из околине исто мишљење за нас, зато што различите своје аспекте из живљења и личности споређујемо са различитим људима. Мишљење других не мора бити увек подједнако са оним које ми имамо о себи зато што одређени аспекти наше личности нису познати већем броју људи, а неки су познати само људима који су нам блиски или само нама.

Да ли сīе знали да ...

1

Самоекспресија је налажење начина да изразимо себе, нашу личност, осећаје, мишљења, путем речи, музике, уметношћу, или било које друге активности помоћу које ћемо исказати оно што је аутентично и оригинално за нас.

2

У 1995-ој години Савет Европе започео је кампању чије је мото изрека „**Сви различити – сви једнаки**“. Циљ ове кампање био је да се обележе 50 година од краја Другог светског рата и да се истакне борба против свих форми дискриминације.

Активност на часу

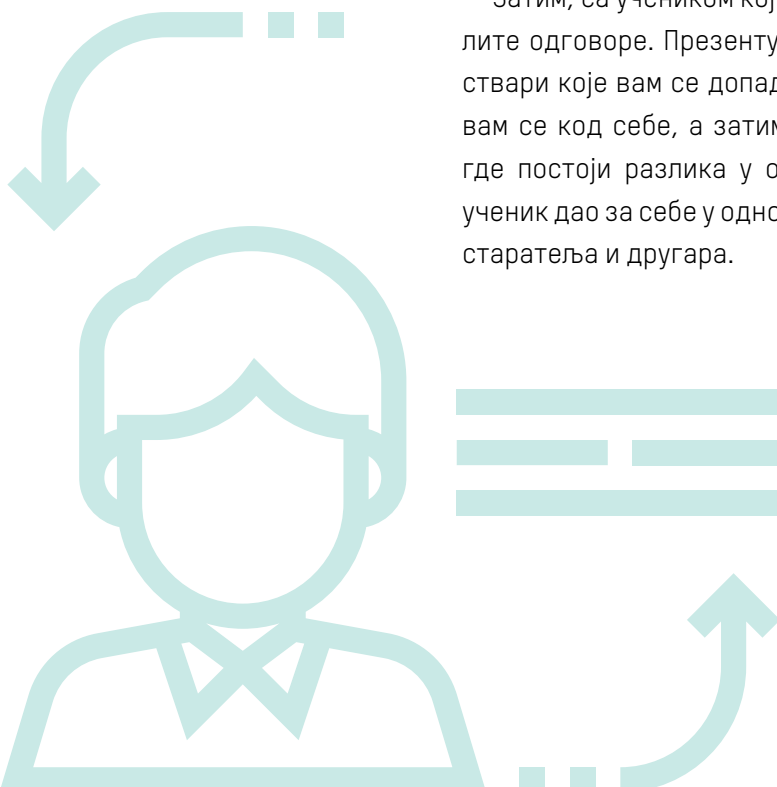
Активност 1: Шта ми се допада, а шта ми се не допада код мене?

Размисли о томе које ти се твоје особине, интереси, навике, вредности, релације са људима, постигнућа допадају, а које ти се не допадају. Затим попуни табелу доле. За сваку наведену ствар у сваком реду, прво процени да ли се допада теби или не, а затим процени како то доживљавају твоји родитељи/старатељи и другари.

На пример, ако напишеш да ти се допада то што увек имаш написани домаћи задатак, тада у колони „Ја“ означаваш са X-ом да ти се допада; код родитеља/старатеља, уколико сматраш да им се то допада, означаваш X-ом у адекватној колони; код другара, уколико сматраш да им се то не допада, означаваш X-ом у адекватној колони (види пример у табели).

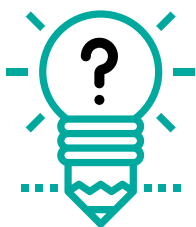
Затим, са учеником који седи поред тебе споделите одговоре. Презентујте један другоме по две ствари које вам се допадају, односно не допадају вам се код себе, а затим и једна или две ствари где постоји разлика у одговорима које је други ученик дао за себе у односу на процену родитеља/старатеља и другара.

Табела бр. 1.

Шта ми се допада, а шта ми се не допада код мене

ОСОБИНЕ, ИНТЕРЕСИ, НАВИКЕ, ВРЕДНОСТИ, РЕЛАЦИЈЕ СА ЉУДИМА, ПОСТИГНУЋА...	ЈА		РОДИТЕЉИ/ СТАРАТЕЉИ		ДРУГАРИ	
	Допада ми се	Не допада ми се	Допада им се	Не допада им се	Допада им се	Не допада им се
Увек пишем домаћи задатак	×		×			×
Када се договоримо са другарима, ја обично први стижем на договорено место и затим чекам друге		×	×		×	

Затим одговори на следећа питања:

- ➔ Шта ти је било теже да напишеш – ствари које ти се допадају код себе или које ти се не допадају? Зашто?
- ➔ Колико често показујеш ствари које ти се не допадају код себе?
- ➔ Како се справљаш са стварима које ти се не допадају код себе? Колико их показујеш? Покушаваш ли да их поправиш?
- ➔ Да ли је увек оно што се нама допада у исто време позитивно вредновано и од других? Који су разлози за разлике у вредновању?

Активност 2: Истраживачка активност: Групни идентитети

Пажљиво разгледај табелу бр.2 –Групни идентитети. Затим, замисли да некоме треба да кажеш ко си користећи само три од понуђених категорија идентитета које те најбоље описују.

Након избора три категорија, рангирај их према важности, тако што са 1 означаваш категорију коју сматраш за најважнију када треба да опишеш себе, са 2 мање важну и са 3 најмање важну.

Табела бр. 2. Групни идентитети

КАТЕГОРИЈЕ ИДЕНТИТЕТА	Ја сам...	Рангирај од 1 до 3 према важности
спортист/спорташица		
волонтер/ка		
извидник/ца		
мушко/женско		
ученик/ца		
уметник/ца		
гејмер/ка		
син/ћерка/брат/сестра/јединац/ица		
Македонац/ка	Албанац/ка	
Турак/Туркиња	Влав/Влаинка	
Србин/ка	Ром/ка	
Бошњак/Бошњакиња	друго (допуни).....	
из	(напиши државу)	
из	(напиши место, село/град)	
човек		

Следеће, упореди твоје одговоре са другим ученицима у разреду и одговори на следећа питања:

- ➔ Да ли ти је било тешко да издвојиш три категорије? Како си се определио/ла за њих? Зашто су ти баш те биле најважније?
- ➔ Да ли мислиш да се ово рангирање може променити у будућности?
- ➔ Да ли се твоје рангирање разликује у односу на друге ученике у разреду? Објасни.

Активност у школи

Организујте се у групи и са подршком наставника спроведите активност у школи у унапред договореном простору и времену. Треба да поставите три хамера и три фломастера/ на одређено место у школи. Позовите друге ученике и наставнике да напишу како се осећају у односу на:

- ➔ тренутно расположење (на пример: осећам се енергично, изморено, оптимистички, срећно, несигурно, исплашено, итд.);
- ➔ омиљену музику;
- ➔ омиљени десерт;
- ➔ омиљену активност у школи;
- ➔ шта ми прво пада на памет, када помислим на моју школу?

Циљ ове активности је да се научи да на грађење идентитета утичу узајамно повезани фактори из свакодневног живота, па према томе имаћете могућност да критички анализирате различите утицаје на формирање нечијих мишљења и понашање.

Тема

2

САРАДЊА И ПОВЕЗАНОСТ У ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ

Циљ
ове
шеме

је разумети
сличности и
разлике између
људи као и
добробит која
произлази из
суживота у
мултикултурном
друштву.

Сличности и разлике између људи у ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ

Основна карактеристика **грађанског друштва** је право свих грађана да учествују у друштвеном животу. То је један од основних стубова демократије. Ово значи да сваки грађанин, на различити начин (путем гласања, удруживања у грађанске организације, волонтерске активности и сл.), може да одлучује или да учествује у одлукама које доприносе формирању услова за развој и квалитетан живот. Још једна карактеристика грађанског друштва је, исто тако, веома битна, а то је поштовање основних принципа слободе, правичности, равноправности, поштовање разлика и права свих људи.

Наша земља је демократско, грађанско друштво где заједно живе више култура и поштовање ових принципа је загарантовано Уставом као највиши правни акт.

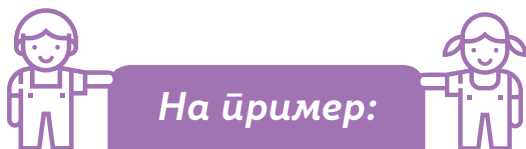
Када кажемо да у нашој земљи живе припадници различитих култура, мислимо на припаднике различитих етничких заједница, различитих вероисповести, припаднике који говоре различите језике и сл. Све те културе су специфичне и међусобно сличне, али и различите.

Шта треба да знамо о култури?

Појам **култура** подразумева начин живота припадника одређеног друштва или одређених група у оквиру самог друштва. То значи да када кажемо култура, не мислимо само на музику, уметност, литературу и сл. Култура обухвата и начин на који људи у одређеном друштву комуницирају између себе, начин на који се облаче, шта и како једу, обичаје повезане са венчањима или, са породичним животом, начин извршавања рада, религиозне церемоније, чак и попуњавање слободног времена. Елементи

културе могу бити уверења, идеје, усмена предања и вредности, али и архитектонски објекти (зграде, споменици), симболи, уметничка дела (слике, скулптуре), или технологија и сл.

Основне за сваку културу су идеје које одређују шта је оно што се рачуна за важно, вредно и пожељно. Ове апстрактне идеје представљају **вредности** које припадници одређених култура негују и према којима се руководе у њиховом понашању и деловању у друштву у којем живе. Док вредности представљају идеје о томе шта је исправно или погрешно, **норме** представљају правила понашања која рефлектују или утемељују културне вредности. Вредности и норме заједнички формирају начин на који се чланови одређене културе понашају у њиховом окружењу.

У Јапану је сасвим прифатљиво када једете супу гласно да срчете, док у многим другим културама ово се сматра за непристојно понашање. Код нас палац подигнут увис означава нешто позитивно, али у Малезији тај се гест рачуна за крајње увредљив.

Рекли смо да се све културе разликују једна од друге, али ипак свака је култура подједнако значајна и не треба се подцењивати. Интересантно је знати да једни исти предмети, активности или догађаји у различитој култури могу имати различити значај. На пример, у одређеној култури, бела је боја знак радости и слављења лепих тренутака, а у другој култури је знак туге. Веома често, културне разлике знају бити разлог за **конфликт** и то се најчешће догађа када припадници једне културе веома мало или, уопште не познају другу културу.

Живимо у времену када је мешање култура неизбежно. Један од разлога који доприноси за ово је све већа образовна **мобилност**, која подразумева стицање образовања у оквиру друге земље (према томе и у другој култури); други разлог је већа мобилност на тржишту рада (људи из једне земље раде у другој); затим визна либерализација која даје могућност за путовање по целом свету и упознавање нових култура; и интернет. Када се креирају услови за мешање култура, неизбежно се отвара простор за комуникацију између припадника различитих култура. На тај се начин они међусобно упознају и имају могућност да сазнају да осим разлика имају и много сличности, да се сусрећу са истим животним изазовима и да имају сличне потребе и интересе.

На пример:

Када је Денис отишао путем размене ученика у Њемачку био је веома тужан што напушта другаре и био је веома забринут како ће се уклопити у новој средини. Није био сигуран да ли ће стећи нове другаре пошто је мало познавао језик, није много знао о култури земље и о интересима младих. Плашио се да ли ће уопште бити прихваћен од његових вршњака. Када су започели часови, на почетку је имао проблем да се уклопи. Међутим, како се упознавао са саученицима, схватио је да имају сличне интересе – слушају исту музику, гледају исте филмове, играју исте игре на компјутеру. Ово је охрабрило Дениса да лакше комуницира са вршњацима, да саопшти неке ствари о себи, што је било кључно у процесу успостављања пријатељских веза и бољег међусобног упознавања.

Комуникација и упознавање су почетна тачка за успостављање позитивних релација између припадника различитих култура, који се заснивају на неким од основних вредности за сарадњу, као што су искреност, отвореност, поштовање и радозналост да се научи нешто ново. Ово је битно за остварење принципа демократког грађанског друштва.

Да ли с̄е знали да...

1

У 1950 години само су се 4 језика говорила у институцијама Европске Уније, док у **2018 години официјално се користе 24 језика**. Свака земља чланица је представљена официјалним језиком државе, и он постаје један од језика који се службено користи у Европској Унији.

2

Основне вредности Европске Уније су: поштовање достојанства човека и људских права, слобода, демократије, једнакост и поштовање права. Они су јасно утврђени и загарантовани Повељом за основна пр.

Активност на часу

Из листе вредности дате доле, одабери 10 вредности које су битне лично теби. Уколико сматраш да нека твоја лична вредност није обухваћена у листи, слободно је додај. Овим избором урадио / ла си твоју личну листу вредности. Сада, из ове листе, одабери 5 вредности које су ти битније. Затим, размисли и од ових 5 одабери само 3 вредности које су теби најбитније.

Када одабереш твоје 3 личне вредности, размисли зашто су ти ове три најбитније, да ли ти је било тешко или лако да урадиш избор. Затим, са учеником поред тебе разговарајте о изабраним вредностима.

За време часа, дискутујте са целим разредом око вредности које су вам битне. У дискусији учествује и ваш наставник/наставница и процените да ли је његова/њена листа вредности слична вашој или можда сасвим различита.

Листа личних вредности:

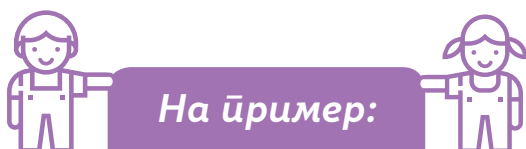
→ МИРОЉУБИВОСТ	→ РАДОСТ	→ КРЕАТИВНОСТ
→ БОГАТСТВО	→ ЉУБАВ	→ РАДОЗНАЛОСТ
→ СРЕЋА	→ ПОРОДИЦА	→ ЗДРАВЉЕ
→ УСПЕХ	→ МУДРОСТ	→ ИСКРЕНОСТ
→ ПРИЈАТЕЉСТВО	→ ИСТИНА	→ ПРОФЕСИОНАЛНОСТ
→ СЛАВА	→ СТАТУС	→ ОДГОВОРНОСТ
→ МОЋ	→ ПРИХВАТАЊЕ	→ БЕЗБЕДНОСТ
→ УТИЦАЈ	→ ХРАБРОСТ	→ ОПТИМИЗАМ
→ ПРАВИЧНОСТ	→ САРАДЊА	→ МОТИВИСАНОСТ
→ _____	→ _____	→ _____

ПРИПАДНОСТ

заједници

Од самог рођења, ми припадамо некој заједници. Појам заједница подразумева групу људи, који имају нешто заједничко, као на пример, заједничке карактеристике (пол, узраст, етничка припадност), заједничке циљеве или живе на истој географској локацији. Заједнице, најчешће, имају више постављених норми и на основу тих норми, омогућује се њихов опстанак.

Како се човек развија и расте, он постаје део и припада најразличитијим заједницама (на пример: породица, школа, факултет, организација у којој ради, насеље, општина). Притом, неизбежно је да у тим заједницама појединац има своју сопствену улогу и преко ње гради свој идентитет (као што је објашњено у примерима из теме 1: Представа о себи као грађанина), али и да функционише у релацији са осталим припадницима те заједнице. Људи се у заједници допуњавају, подржавају и помажу једни другима како би савладали препреке. Сталном комуникацијом, међусобном подршком и бригом, они раде заједно како би остварили замишљени циљ.

На пример:

Разред је једна заједница у којој ученици имају исти циљ, а то је да стичу нова знања и вештине. Ипак, сви се ученици из разреда сусрећу са најразличитијим изазовима, па тако, у једном разреду, Ана много боље разуме математику, а Самир је бољи из предмета историја. Уколико Ана помогне Самиру из предмета математика и уколико Самир помогне Ани из предмета историја, онда ће обадвоје моћи савладати непознати материјал и показати добре резултате, чиме ће остварити заједнички циљ.

Осим користи коју имају чланови заједнице од ње саме, они, исто тако, могу да активно доприносе унапређењу и развоју сопствене заједнице. Подстицај за побољшање заједнице долази онда када појединци или групе нису задовољни или нису сагласни са одређеним условима, правилима, нормама или стањем које је поставила заједница. У том случају, они могу да подстакну дискусију и да предложе решења за побољшање. Како би се остварила предложена решења, чланови заједнице (на пр. ученици у школи у оквиру разредне или школске заједнице, грађани у оквиру свог насеља или општине и сл.) могу се организовати у најразличитијим формама и осмислити конкретне акције. У грађанским друштвима, један облик деловања у заједници је путем волонтирања.

ВОЛОНТЕРСТВО представља активност која доприноси побољшању квалитета живота у заједници преко активног укључења људи у друштвени живот. Волонтери улажу своје лично време, труд и знање у активностима којима стичу нова знања, вештине и искуства. Они стичу нова пријатељства, помажу другима да раде на својим циљевима и доприносе напретку своје заједнице.

Волонтери могу да помогну у организовању неког догађаја, да се ангажују у организацији која помаже животињама, активно да учествују у акције за скупљање одеће и хране за људе којима су потребни, да учествују у различитим активностима за очување животне околине и креирање чисте животне средине, да помажу у реализовању активности у школи, општини, грађанским организацијама и другим институцијама. Са друге стране, волонтирање има важну улогу у побољшању комуникације са својом заједницом и помаже у унапређењу вештина за стицање искустава који су неопходни за активно грађанство.

Да ли сīе знали да...

1

Мировни корпус (Peace Corps) је независна америчка владина агенција, која је посвећена светском миру и пријатељству и обезбеђује волонтере у земљама широм света који су потражили помоћ. Мировни корпус је основан у 1961 години од председника Џона Ф. Кенедија, а своју мисију у нашој држави започео је у 1996 години, са волонтерима који помажу током реализације наставе енглеског језика и развоју локалних заједница.

2

Савез извиђача у нашој држави је организација која постоји од 1921 године. Њихова мисија је да деца и млади људи, путем извиђачког метода и неформалне едукације, пронађу своје место и да истакну свој карактер, укључујући се активно у друштво, доносећи одлуке које чине свет бољим местом за живљење. Члан може постати сваки становник Републике Северне Македоније са напуњених седам година.

3

Више од једне милијарде људи у свету **волонтирају**.

Активност на часу

Направите мапу вашег разреда. Напишите име сваког ученика и наставника предмета грађанског образовања. О сваком појединачно, напишите једну ствар у којој је он / она добар/добра и на који начин може помоћи другим члановима у вашој разредној заједници да буду бољи или успешнији.

Разговарајте шта бисте хтели да побољшате у вашем разреду. Поставите најмање 2 циља (на пример: **1.** Да побољшамо дружење и **2.** Да побољшамо школски успех разреда). Размислите како свако од вас може да допринесе остварењу постављених циљева.

САРАДЊА И ПОВЕЗАНОСТ у заједници

У данашњем времену, у свету не постоји држава у којој живе људи који припадају само једној култури или само једној заједници. На пример, на територији наше државе живе грађани који су припадници различитих култура и етничких заједница (Македонци, Албанци, Турци, Роми, Срби, Бошњаци, Власи итд.). Оне државе, односно друштва у којима заједно живе припадници различитих култура називају се мултикултурна друштва. **Мултикултура** је постојање више различитих група у једном друштву са својим расним, етничким, језичким и другим разликама. Мултикултурно се друштво залаже за признање етничке и културне разноликости и постизање друштвене равноправности између различитих група. Равноправност подразумева да свака култура у једном друштву има подједнак третман, а културне карактеристике сваке групе су признате и поштоване као део њеног идентитета.

И поред тога што у једном друштву људи долазе из различитих културних заједница, они остварују везе и повезани су између себе, најчешће преко заједничких институција као што су школе, организације, предузећа, удружења итд. Путем оваквих форми повезаности, они сарађују, комуницирају и размењују ставове и мишљења. Ипак, због припадности различитим културним, етничким и религијским групама, догађа се да људи различито размишљају о одређеним стварима.

Поштовање различитости подразумева прихватање да људи из других култура могу имати различите вредности, понашања, уверења и погледе на неке аспекте из реалности, не процењујући их као добре или лоше. Они могу да нам буду блиски или далеки, да нам се допадају или не, али ми се не убеђујемо или расправљамо око њих, једноставно их прихватамо као нешто ново што смо научили о конкретной култури. Ово је особито важно за човеково живљење у мултикултурном друштву где различите културне групе негују своје културне специфичности.

На пример:

Стара чаршија у Скопљу је место где се негују различита културна обележја. Тамо можемо наћи укусну традиционалну храну, старе занате, културно-историјске објекте грађене кроз историју (џамије, цркве, анове, амаме, безистени). Исто тако, Чаршија је место где се налазе уметничке галерије, музеји, факултети, школе, одржавају се концерти, позоришне представе, модне ревије, филмски фестивали и слично. У Чаршији можете чути све језике којим се говори у нашој земљи и она је добар пример заједнице где људи комуницирају, поштују се међусобно и негују се сва културна бележја.

Овакав начин интеракције је само један од примера како се може развијати сарадња између различитих култура. Директан контакт са припадницима других култура омогућује нам да сагледамо сличности и разлике између култура и да сазнамо зашто је то тако. На тај начин, ми развијамо осећај **толеранције** и поштовања разлика као предуслов за грађење суживота између различитих култура. Бити толерантан према другоме значи показати разумевање и бригу према различитом, са циљем да се успостави простор за дијалог који је неопходан уколико желимо да научимо нешто више једни о другима.

Али, није довољно само препознати постојање различитих група у једној заједници. Уместо да живе једни поред других, људи треба да живе једни са другима. Како би друштво напредовало, неопходно је да се људи из различитих група познају и разумеју међусобно. Исто тако, од суштинског значаја је да сви припадници различитих култура у једном друштву имају једнаке могућности да развијају своје потенцијале и да практикују своја права. Културе треба поштовати зато што свака од њих носи своје вредности које могу значајно да допринесу у друштвеном живљењу. На тај начин, постиже се поштовање разлика и међусобна толеранција и гради се суживот и заједништво.

Да ли с̄иће знали да...

1

Министарство образовања и науке **сваке године даје подршку школама** да организују заједничке ученичке активности које подстичу сарадњу између ученика за унапређење међуетничке интеграције у образовању.

2

У усвојеној **Декларацији о принципима толеранције УНЕСКО-а** на Генералној конференцији одржаној 1995 године, толеранција се дефинише као: „Поштовање, прихватање и ценење богате разноврсности култура из нашег света, наше форме изражавања и начина да се буде човек.“

Активностии на часу

Активност̄ 1:

Разговарајте са директором школе да ли у вашој школи постоји Тим за школску интеграцију, који организује заједничке активности и иницијативе са наставницима и ученицима који потичу из различитих етничких заједница и који уче на различитом наставном језику. Дознајте који су чланови тима, спроведите интервју са њима, питајте их о спроведеним активностима и од добијених информација, селекујте најважније и припремите презентацију.

Сваки од вас у свом разреду треба да презентује рад Тима за школску интеграцију у вашој школи и да опише заједничке активности и иницијативе које побољшавају сарадњу у разреду, школи, општини, локалној заједници и друштву.

Активност̄ 2:

Поделите се у групе и нека свака група одабере једну државу коју ћете замишљено посетити. Свака група истражује о местима, људима, обичајима, храни, језику, религији и о другим интересантним стварима о држави. Затим, припремите презентацију која ће најбоље приказати државу коју сте замишљено посетили. Покушајте да презентација буде што интересантнија за ваше саученике. Затим, дискутујте заједно шта је заједничко за све ове државе.

Акџивносѳ 3:

Изаберите неколико речи/израза које бисте хтели да научите како се пишу и изговарају на другим језицима који се говоре у нашој држави (на пример: македонски, српски, албански, босански, турски). Такве речи могу бити: толеранција, суживот, заједништво, мир, права, равноправност, правда итд., или изрази: „Добар дан“, „Како си?“, „Како се зовеш?“, „Хвала“ и сл.

Направите папирнате кесе на којима ћете исписати једну реч/израз на више различитих језика. Организујте акцију на којој ћете продавати кесе, по симболичној цени, у школи или ван ње. Сакупљени новац искористите за набавку наставних средстава или за оно што оцените да је потребно за школу.

На овај начин: 1) научићете нове речи/изразе које користе неки од етничких заједница које живе у нашој држави, 2) подићићете свест заједнице о потреби за коришћење материјала који се рециклишу (папир уместо најлон), 3) придонећете побољшању услова у вашој школи.

Тема

ГРАЂАНИН И ДРУШТВО

3

Циљ ове шеме
је да ученик:

- ▶ анализира вредности демократског друштва и своју улогу у њему,
- ▶ процени како људска права унапређују демократско друштво и да се залаже за њихово унапређење,
- ▶ зна права деце и потребу за њихову заштиту,
- ▶ уме да препозна дискриминацију и зна да адекватно одреагује.

Улога грађанина у ДРУШТВУ

Грађанин је човек са слободом, правима и одговорностима који му омогућавају једнакост са другим суграђанима и активну улогу у друштвеном животу.

Још се у античком времену грађанин сматрао за човека са најзахвалнијим вредностима, испуњен добротом и свестрано образованом и културном личношћу. На тим се вредностима заснива и савремена цивилизација и граде се основе демократије. Појам демократија потиче од старогрчких речи „демос – народ“ и „кратос – власт“, тј. „владање народа“. Другим речима, она представља систем правила, створених од људи, који треба да поштују та правила и да их примењују.

Темељни принципи који су уграђени у основе демократије и који објашњавају њену привлачност су идеје за:

- ▶ народ као заједницу слободних и равноправних грађана са заједничким нормама живота;
- ▶ универзалну једнакост и равноправност људи;
- ▶ слободу и права као неотуђиви и неприкосновени, са обавезом државне власти да их штити;
- ▶ правну државу која обезбеђује неповредивост личних права и слобода, као и стварање повољних услова за развој демократског друштва.

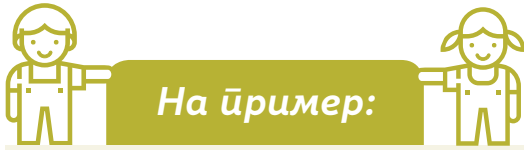
Управо из темељних принципа и вредности повезаних слободом и права грађана, почела се развијати демократија као облик владања. Тако, најзначајнији критеријуми за развој демократије су: слобода говора, изражавање и штампа; слобода вероисповести; слобода удруживања; право једнаке заштите испред закона и право на адекватни поступак и праведно суђење.

Улога **грађанина** у грађанском друштву испуњава се остваривањем својих слобода и права, али бити грађанин значи бити одговоран човек, како према себи тако и према другим грађанима. Када се запитате како грађанин испуњава своја права и одговорности, најчешће мислимо на начин којим поштује правила и унапређује заједницу. Па тако, улога грађанина је да буде укључен у одлучивању, при том бринући се како за себе тако и за друге грађане у заједници.

Грађани путем удруживања, самоорганизовања и предлагања пројеката из различитих сфера утичу на демократску власт у контексту преузимања активности за општу корист. Они учествују у одлучивању путем гласања на националним и локалним изборима и референдумима.

Увек када треба да донесемо неку одлуку, размишљамо како ће она утицати на нас и на нашу околину, па зато имамо и одговорност да доносимо исправне одлуке које неће наштетити нашим суграђанима, него, супротно томе, они ће помоћи у развоју заједнице.

Својим одлукама грађани свакодневно утичу на своје окружење, мењају га и обликују. Грађани могу да се удруже и да искористе своје уставно, загарантовано право на слободу удруживања и организовања ради остваривања еколошких, социјалних, културних, научних, хуманитарних, образовних, спортских и других интереса и убеђења. Грађани могу да покрену грађанску иницијативу која је произашла из њихових потреба и интереса и да је доставе локалној или централној власти.

На пример:

У згради где живи Азра не постоји приступна рампа, а њени суседи Сара и Дамјан имају потребу баш за такву рампу. Азра је одлучила да организује сусрет кућног савета како би се пронашло решење. Током сусрета, сви суседи разговарају и договоре се да доставе захтев општини за постављање приступне рампе на улазу у згради. Након три месеца, општина је позитивно одговорила на захтев чиме се омогућило да Сара, која се креће помоћу колица, сама улази у зграду и да Дамјан лакше улази и излази са дечјим колицима његове 4-месечне бебе.

Једна од основних и најважнијих компоненти демократије је учешће. Могу постојати најразличитији начини којима се обезбеђује учешће у заједници. За младе људе, значајан је термин младинско учешће, који се користи да означи учешће младих људи у различитим активностима, пројектима, у процесу припремања младинских политика и у доношењу одлука које су битне за њих. На пример, учешће као укљученост у неку групну активност, затим учешће као интерактивност у методе учења, учешће у дебатама и дискусијама, учешће у подели одговорности, доношење одлука.

У **табели 1** приказана је "скала учешћа", чији је аутор Роџер Харт, која указује на осам нивоа укључености деце и младих. Она се користи као критеријум за оцењивање, наиме колико су млади укључени у решавању заједничких питања у заједници. У нивоима, највиши степен учешћа о једном питању је када млади иницирају питање, а решавају га заједно са одраслима, док је најнижи степен учешћа младих када су позвани да учествују у пројекту, али немају праве информације нити утицај на одлуке и резултате.

Табела 1 Скала учешћа

	СКАЛА	ОПИС	ПРИМЕР У ШКОЛИ
УЧЕШЋЕ	Млади и одрасли заједнички доносе одлуке.	Млади дају идеје, припремају активности и позивају одрасле да им се прикључе.	Ученици желе да имају паркинг за бицикле испред школе. Склапају партнерство са школом и организацијама како би дали предлог и потражили средства од општине.
	Млади иницирају и управљају.	Млади имају идеје и одлучују како ће се пројекат спровести. Одрасли су доступни, дају подршку и верују у младе људе и у њихово вођење активностима.	Група ученика добије дозволу од директора да организују акцију за дан екологије. Ученици одлучују шта ће бити та акција и које ће бити поруке које ће послати; школа даје подршку.
	Одрасли иницирају, доносе одлуке заједно са младима.	Одрасли дају идеју, али су млади укључени у одлучивању, планирању и спровођењу пројекта.	Наставник у школи пита ученике о идејама за обележавање дана људских права. Ученици препоручују да се организује концерт школских бендова. Наставници и ученици заједно осмишљавају и организују догађај.
	Одрасли се консултују са младима и информишу их.	Одрасли осмишљавају и спроводе пројекат, а мишљења младих су прихваћена у току спровођења. Млади добијају повратну информацију о њиховим мишљењима.	Општина организује консултације са ученицима како би дали своје мишљење о парку у близини школе. Они говоре шта желе да се промени или изгради. Општина информише младе како су њихове препоруке утицале на одлуку и на парк.
	Млади су назначени, али и информисани.	Одрасли одлучују о пројекту, а млади разумеју пројекат и одрасли поштују њихова мишљења.	За округлим столом у школи постоји простор за два говорника – ученика. Ученици се договарају који ће бити представници и раде са одраслима како би разумели која је њихова улога у дискусији.
НЕУЧЕШЋЕ	Токенизам.	Млади добијају неке улоге у активностима, али немају избор о ономе шта раде или како учествују.	Школа треба да има своје представнике на конференцији са институцијама, са наставником и са учеником. Наставник сам одабере ученика/ученицу за конференцију, који/а не добија информације за припрему или нема времена да се консултује са другитм саученицима о њиховим мишљењима.
	Декорација.	Млади добију улогу, али у ограниченом својству и немају улогу у одлукама.	У школи се организује догађај, који је потпуно осмишљен од одраслих. Ученици добијају мајице које треба да носе и текст за рецитал, али немају информацију о чему се догађај организује.
	Манипулација.	Одрасли имају потпуни ауторитет и могу да злоупотребе моћ. Користе идеје и гласове младих у своју корист.	Школа жели да организује прославу полуматуре у једном хотелу. Позива ученике на састанак како би дискутовали где желе да буде прослава. И поред тога што ученици имају различито становиште, школа остаје на првом предлогу и каже да је тако договорено са ученицима.

Да ли сīе знали да...

1

Према члану 22 из Устава: „Сваки грађанин са навршених 18 година живота стиче бирачко право. Бирачко право је подједнако, опште и непосредно и остварује се на слободним изборима тајним гласањем“ (Устав РСМ, 2019).

2

Амерички председник Џон Кенеди у једној је прилици изјавио: „Не питај шта држава може да уради за тебе, запитај се шта ти можеш да урадиш за државу“. Овом изјавом он је подстицао грађане да узму активно учешће у напретку државе.

3

У Републици Северној Македонији можете бити члан удружења грађана са напуњених 14 година дозволом родитеља или старатеља, а како би оснивали удружење грађана са напуњених 15 година, такође дозволом родитеља или старатеља.

Активност на часу

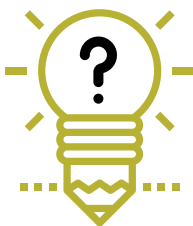
Активност 1:

Сетите се једног догађаја у који сте учествовали у процесу одлучивања (дебата, школска ваннаставна активност, прослава или екскурзија) и оцените ниво младинског учешћа користећи скалу Роџера Харта.

Када сте се упознали са нивоима младинског учешћа, из данашње перспективе, да ли би нешто променили у процесу одлучивања о том догађају. Уколико је одговор да, шта је то? Поделите ваше виђење са осталима у разреду.

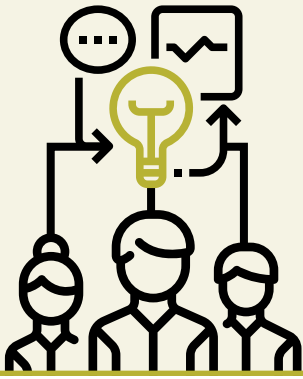
Активност 2:

У основној школи где учи Маја тоалети су у веома лошем стању. Стално су прљави и непријатно миришу. У тоалету нема сапуна, корпе за смеће и тоалетни папир, а и чесме су често покварене. Ученици стално указују њиховим разредним руководиоцима да им стање тоалета много смета и да их због тога избегавају користити. Наставници говоре да су свесни проблема, али не могу ништа да ураде у вези тога. Школско руководство, са друге стране, саветује ученике да они сами морају бити савеснији када користе тоалете, да чувају инвентар, да пазе какве отпатке бацају и слично.

Размислите и дискутујте у разреду:

- ➔ Које су одговорности ученика, наставника, школског руководства?
- ➔ Како би могао да се реши проблем, тиме што ће потребе сваке стране бити удовољене.

Активност у заједници

- Ученици у паровима добијају задатак да изнесу неки инфраструктуран, еколошки или социјални проблем из њихове непосредне околине (школа, општина) који дотиче њих, њихове родитеље или суседе, а сматрају да би могли да се заложе за његово решење. Затим, групирају се у групама од по 5–7 ученика. Дискутују на исту тему. Одабиру један најбитнији проблем. По један представник из група презентује испред целог разреда и отвара се дискусија у целом разреду. Компромисно се одабире један проблем. Предлажу се начини о његовом решењу. Одређује се тим који ће покушати да реши проблем. Тим прави план за акцију: заказује састанке са онима који сматрају да могу да помогну (на пример, представници школске заједнице, представници наставника, савет родитеља, директор школе, школски одбор, градоначелник општине, савет општине, представници привредног сектора из непосредне околине). Тим обавештава остале ученике о резултатима разговора, заједно планирају будуће кораке. На проблему раде дужи период, по могућности до његовог решења или преузимања од надлежних за његово решење.

РАЗВОЈ људских њрава

Најранија идеја за људска права јавља се код античких филозофа који су сматрали да су људи по природи једнаки и да ропство представља неприродну и нерационалну појаву. На ово се ослања римско право, према коме су сви људи обдарени умом. Слободе и права први пут се јављају у теоретским мислима Џона Лока. Његова теорија за природно право на живот, слободу и властитост први пут писмено се примењује у 17. веку у Енглеској, путем докумената који успостављају основе уставно загарантованих људских права. Затим, у 18. веку и Сједињене Америчке Државе уводе повељу за права која је и данас део Устава САД, чиме се обезбеђују грађанска права и слободе.

Значајан напредак у области људских права настаје у 18. и 19. веку, односно, за време грађанских револуција и просветитељства као културног покрета. Грађанске револуције су покретане под паролом “Слобода, једнакост и братство”, а идеје просветитељства су: људско достојанство, правда и једнакост.

За време Француске грађанске револуције, Народна скупштина је усвојила Декларацију о правима људи и грађана од 1789 године, у којој стоји: “Људи се рађају и остају слободни и једнаки у својим правима.” Тада се ствара прва генерација људских права.

Међутим, у историји човечанства, а посебно у првој половини 20. века, односно за време Првог светског рата, период између два светска рата и посебно у Другом светском рату, долази до драстичног кршења људских права. Ови догађаји подстичу међународну заједницу да се ангажује и да направи документ којим треба да охрабри људе да поштују људска права и слободе. Из тог документа међународне заједнице произлази **Универзална декларација за људска права**.

Декларација представља прво глобално изражавање основних људских права. Она се састоји од 30 чланова и усвојена је од стране Генералне скупштине ОУН у Паризу 10. децембра 1948 године. Права и слободе из Декларације касније су укључене у међународне и регионалне уговоре, уставе и законе држава. Декларација је универзална зато што њена права припадају свим људима у свету. Људска права не треба да буду заслужена, она се не купују нити се наслеђују, она припадају свим људима самим рађањем. Људи имају једнако право на њих, без разлике на пол, узраст, расу, језик, нацију и богатство.

На основу Универзалне декларације Савет Европе је на конференцији одржаној у Риму 1950 године донео **Европску Конвенцију за људска права**. Свака земља потписница Конвенције обавезује се да успостави посебне механизме заштите људских права на основу Универзалне декларације и Европске Конвенције. Примену Конвенције у земљама потписницама контролише Европска комисија за људска права са седиштем у Стразбуру. Европском суду за људска права може да се обрати свако лице из држава потписница које сматра да су му угрожена права која гарантује Европска Конвенција. Наша држава је исто тако потписница Европске Конвенције за људска права.

Међународно призната права у Универзалној декларацији нису коначна. Савремени начин живота намеће потврду за проширење права. Природа људских права је таква што већ дата права не могу никад да се скраћују, већ стално треба да се унапређују.

Да ли сīе знали да...

1

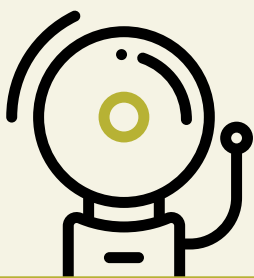
Џон Лок је енглески филозоф 18. века и највећи социолошки мислилац свога времена. Он сматра да постоје **три основна људска природна права**: **право на живот** – свако има право да живи откако се роди, **право слободе** – свако има право да ради оно што жели све док не нарушава прво право другог, **право на имовину** – свако има право да поседује оно што направи или што добије на поклон све док је у сагласности са прва два права.

2

Текст Универзалне декларације је састављен од **Комисије за људска права**, формиране од стране ОУН, чији је председник била Елеонор Рузвелт, супруга америчког председника Френклина Рузвелта. У Комисији за људска права били су укључени дипломати из свих делова света.

3

У свету постоје међународне организације које прате стање поштивања људских права у различитим земљама као што је, на пример, **Human Rights Watch**.

Активност на часу

Мерење “Шемџерашуре људских ђрава” у мојој школи

Доле има десет изјава које се односе на тебе и твоју школу. Прочитај сваку реченицу и оцени колико ја тачно то што описује твоју школу. Када размишљаш, имај на уму своје саученике, наставнике, стручне службе (педагог, психолог итд.), и друге запослене у школи (пр. хигијеничари). Сумирај оцене како би добио крајњи резултат.

Скала бодовања:

1	2	3	4	НС
Никад (Не/Није тачно)	Ретко	Често	Увек (Да/Тачно)	Нисам сигуран/на

Изјаве	Бод
1. Моја школа је место где се осећам безбедан/ на и сигуран/на.	
2. Други поштују мој лични простор и обавезе што ми припадају.	
3. Ја сам слободан/на да изразим своје ставове и убеђења без страха да ћу бити дискриминисан/ на.	
4. У мојој школи имам могућност да учествујем у културним активностима и мој културни идентитет, језик и вредности се поштују.	
5. Моја школа има правилнике и процедуре што се односе на дискриминацију и примењује их у инцидентним случајевима.	
6. Када се појаве конфликти у школи покушавамо да их решимо без насиља и у сарадњи.	
7. Моја школа прима ученике, наставнике, администрацију и друге запослене који долазе из различитих заједница и култура, укључујући и људе који нису рођени у овој држави.	
8. У мојој школи нико није изложен понижавању и казнама.	
9. Сви у мојој школи имају могућност да учествују у демократској расправи и школским процедурама и правилима.	
10. У мојој школи ја преузимам одговорност у обезбеђивању средине да се над људима не врши дискриминација.	

Сабери бодове које си им дао/дала на сва питања и израчунај укупну “температуру људских права” у твојој школи.

Укупна “температура људских права” у мојој школи је _____.

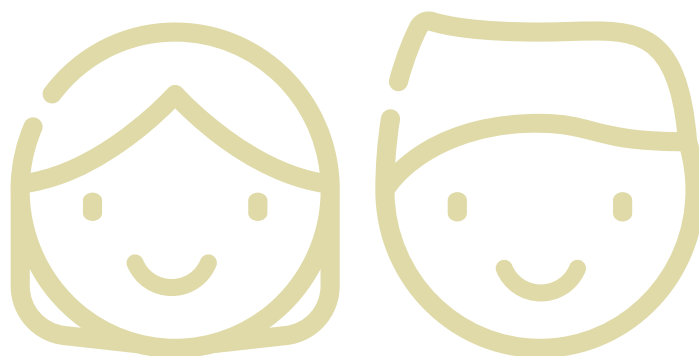
Највиша температура = 40 “степени људских права” – људска права у школи у потпуности се поштују.

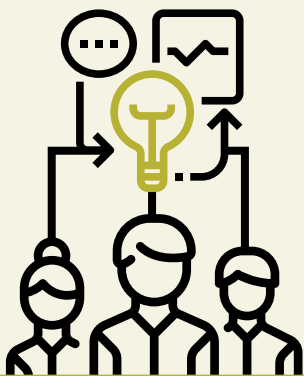
У оквиру разреда, упоредите одговоре и разговарајте о разликама у процени различитих ученика.

Саберите резултат свих ученика за сваку изјаву и утврдите које су изјаве оцењене са најмање поена. Размислите како би се могло побољшати стање и:

1. Припремите писмо са предлозима за мере и активности, које ћете доставити стручној служби – или
2. Организујте расправу са стручним службама и ученицима у којој ћете дискутовати о евентуалним мерама.

Циљ ове акције је да ви, у оквиру разредне заједнице, предложите активности до стручне службе за заштиту права која се највише крше у школи, на основу доказа и истраживања.

Активност у заједници

- **Формирајте тимове** са циљем да идентификујете које су организације и институције заступљене за поштовање људских права у вашем граду (држави). У оквиру истраживања, претражите на интернету и нађите контакт, односно е-маил од најмање једне организације или институције:

1) која се људска права највише крше у вашем граду – држави,
2) за примере са успешним решењима прекршених људских права. По добијеним информацијама, припремите текст – есеј на једној страни о наученом и презентујте га испред свога разреда, или текст ставите на огласну таблу.

Циљ ове акције је да знате да наведете конкретне примере у којима су заштићена људска права путем истраживања и контактирања са одговорним институцијама и организацијама које се интересују за заштиту људских права у заједници.

Врше ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ

Са развојем људских права и њихових разноврсности јавља се и потреба за њихово груписање. Сва људска права, без разлике како их делимо или групишемо, узајамно су повезани. Најчешћа је подела према областима на које се односе и групишемо их на следећи начин: грађанска и политичка права се сматрају за “прву генерацију”, социјална, економска и културна права за “другу генерацију”, колективна права, еколошка и развојна права, која су се најкасније појавили, сматрају се за “трећу генерацију” права.

1. Грађанска и политичка права (прва генерација)

Грађанска и политичка права обезбеђују личну слободу и једнако укључивање сваког грађанина у друштвени и политички живот.

Грађанска права омогућавају грађанима интегритет, живот и безбедност, као и заштиту од дискриминације по различитим основама. Ова права грађанима омогућавају да слободно размишљају, да имају слободан приступ до информација, слободно да говоре и да износе своје ставове итд. На пример, основна грађанска права су слобода изражавања, слобода удруживања, једнакост пред законом, слобода вероисповести, право приватности итд.

Политичка права се односе на право за одлучивање и учествовање у политичком животу. Основно политичко право је бирачко право. То значи да сваки грађанин има право да гласа на изборима за представнике грађана у власти и право да се кандидује за неку јавну функцију.

2. Социјална, економска и културна њрава (друза генерација)

Ова се права односе на области друштвеног живота и рада, као и на основне животне потребе. Оне су темељ идеје за једнакост и гарантован приступ основним социјалним и економским добрима, услугама и могућностима.

Социјална права су потребна за свеукупно учествовање у друштвеном животу. У њих се укључују право на образовање и право на оснивање породице, као и многа друга права: право на одмор, здравствену заштиту и приватност, те и право на недискриминацију.

Економска права укључују право на рад, заштиту од незапослености, право на одговарајући животни стандард и право на социјално, здравствено и пензијско осигурање.

Културна права се односе на начин живота у оквирима културне заједнице. Они укључују право на слободно учествовање у животу заједнице.

3. Колективна, солидарна и развојна њрава (ѡрећа генерација)

У основи ових права стоји солидарност, они обухватају колективна права друштва или народа, као што су право на одржив развој, право на мир или здраву животну средину.

У највећем делу света стање екстремног сиромаштва, ратови, еколошке и природне катастрофе говоре да се врло мало напредовало у поштивању људских права којима се обезбеђују потребни услови за друштво. Због тога, у овим правима, поред колективних, спадају и право на самоопредељење, право на комуникацију, право на одрживост, право на хуманитарну помоћ и др.

Повезаност слобода и права са одговорностима и дужностима човека и грађанина представља услов за постојање демократског и одговорног друштва. Свака људска заједница поставља и одређене дужности човеку, а не само постојање слобода и права.

Једноставни примери за однос права и одговорности су: грађанин има право да буде кандидат и изабран за представника у власти, али и одговорност да штити интересе и права грађана што су га изабрали, грађани имају право на слободу вероисповести, али и одговорност да поштују друге религије и нерелигиозне, ученици имају право на образовање, али и одговорност да поштују школу и наставнике, грађани имају право на протест, али и одговорност да не спречавају слободу и кретање грађана, грађани имају право на здравствену заштиту, али и одговорност да чувају своје здравље, грађани имају право да живе у здравој животној средини, али и одговорност да је чувају.

Да ли с̄иће знали да...

1

Прва земља која је омогућила жени да гласа, али и да буде кандидаткиња на изборима је Финска у 1906 години. Иначе, први пут жена је гласала 1893 године у Новом Зеланду, а 1902 години у Аустралији. Али, оне су само гласале, а није им било омогућено да буду кандидаткиње на изборима.

2

У Аустрији грађани стичу право гласа са навршених 16 година.

3

Словенија својим Уставом од 2016 године гарантује грађанима право на питку воду (воду за пиће).

ПРАВА детишта

Деца, као и сви грађани, имају права да их уживају свакодневно, а одрасли људи и државе су ти који треба да штите и унапређују дечја права.

Посебна брига за децу је неопходна ради њиховог развоја, који захтева посебну бригу са емоционалног, социјалног и физичког аспекта. Деца се најбоље припремају да буду активни грађани уколико од најмлађег узраста знају и примењују своја права.

Са циљем да се заштите права деце, 1946 године у оквиру Организације Уједињених нација формирана је организација УНИЦЕФ-Фонд за децу при Уједињеним нацијама. Осим међународних организација, многе државе, као и наша, раде на унапређењу и заштити права деце преко различитих форми. Тако, на пример, у Норвешкој је 1981 године био успостављен први дечји правобранилац, који представља независног и неприрастрасног заступника, који предлаже мере за побољшање услова у којима живе деца. Правобранитељ штити права, потребе и интересе деце, ради у правцу примене Конвенције за права детета и залаже се за њезино промовисање.

Најпознатији докуменат који регулише и заштићује права деце је Конвенција за права деце, донесена 1989 године од стране Генералне скупштине Организације Уједињених нација (ОУН). Прихватање Конвенције од стране преко 190 земаља у свету подстакло је многе промене у интересу деце. Наша држава је прихватила Конвенцију 1993 године и од тада држава има обавезу да стално заштићује и унапређује права деце.

Конвенција за права деце представља оквир стандарда што су потребни за постизање благостања деце, а принципи Конвенције треба да буду садржани у законима државе што су је прописале.

Са Конвенцијом за права детета промовише се учешће деце у процесу одлучивања за питања која се односе на њихов положај у породици и друштву, а у сагласности са њиховим узрастом. Исто тако се промовишу права која треба да уживају деца, као и заштита од различитих форми злоупотреба и нарушавање њихових права.

Врсте права детета могу да се класификују на следећи начин:

ПРАВА НА ОПСТАНАК – право на живот, исхрану, место живљења, здравствену заштиту итд.

ПРАВА НА РАЗВОЈ – право на образовање и професионалну оријентацију, игру и рекреацију, право на одмор, слободу мисли и уверавања и изражавања, право вероисповести, приступ информацијама, културним активностима итд.

ПРАВА НА ЗАШТИТУ – од небриге и занемаривања, од експлоатације, од дискриминације, од сексуалне злоупотребе итд.

ПРАВА НА АКТИВНО УЧЕШЋЕ – активна улога детета у породици и заједници, слобода удруживања и мирно окупљање, да исказују своје мисли и ставове итд.

У нашој држави, у Уставу и законима, регулише се поштовање и унапређење дечјих права. Народни правобранилац има улогу да указује, извештава за кршење права деце и у исто време да промовише заштиту права деце. Исто тако, и други државни органи, школе, локална самоуправа (општине) и породица директно су обавезани за промоцију, остваривање, практиковање и заштиту права деце.

Деца, ипак, треба да уче о својим правима, да саопштавају свој став и мишљење, но и да остварују обавезе што произлазе из њихових права. На пример, право на образовање подразумева одговорност ученика да посећују наставу и да поштују друге ученике, наставнике и да чувају школски инвентар и околину. Обавеза родитеља – старатеља је да омогућавају право на образовање, а држава да омогући услове за квалитетно образовање.

Да ли с̄ише знали да...

1

Према члану 12 из Конвенције за права детета, **свако дете има право да искаже свој став и мишљење у свакодневном животу.**

2

20. новембар се обележава као **Међународни дан детета.**

3

Фонд за децу при Уједињеним нацијама (УНИЦЕФ) је добио Нобелову награду за мир у 1965 години. Канцеларија УНИЦЕФ-а у нашој земљи ради од 1993.године. У сарадњи са државним институцијама, грађанске организације и са водећим домаћим и међународним експертима, УНИЦЕФ ради на побољшању живота све деце.

4

У институцији Народног правобраниоца у Републици Северној Македонији **има посебно одељење за заштиту права детета.**

Активност на часу

Активност 1:

Поделите се по групама. У свакој групи - на листу хартије или таблети – приказана су права детета, које садржи Конвенција за права детета. Ваш задатак је да нацртате и са ножицама исечете модел куће или пирамиде. У групи разговарајте која ће права бити залепљена представљајући темељ куће или пирамиде, која ће права бити зидови, а која кров или ће бити смештена на врх пирамиде. По завршетку активности, изаберите ко ће да презентује и поделите:

- ➔ Како сте дошли до решења?
- ➔ Да ли је било неразумевања?
- ➔ Која сте права научили?
- ➔ Која су права, према вама, најважнија, да ли она која представљају темељ куће или кров?

Активност 2:

Анализирајте следећи текст:

Весна је ученица 8. одељења и има жељу активно да учествује у раду школске заједнице. Она има много идеја које жели да подели са својим друговима. На заједничком састанку школске заједнице, Весна узима реч са циљем да саопшти своју идеју у вези са обележавањем 20. новембра, Међународном дану детета. При том, други ученик прекинуо ју је у излагању, без да је саслуша до краја, са коментаром да је програм у вези са обележавањем дана већ осмишљен.

- ➔ Које је право имала Весна и које јој је право било одузето?
- ➔ Да ли сте били у сличној ситуацији у вашој школи – породици – групи вршњака?

Активност 3:

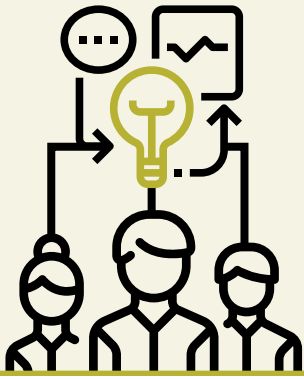
Прочитајте доле наведене ситуације, размислите и продискутујте.

СИТУАЦИЈА 1: Са циљем да сви ученици имају право да уживају у спорту и игри, ученици одељенске заједнице једне основне школе уочили су да приступ до њиховог игралишта није могућ за неколико ученика који се крећу уз помоћ колица. Због тога су решили да подузму кораке да се превазиђе овај проблем. Послали су писмо до директора школе и градоначелника општине са захтевом да се одржи састанак у вези са наведеним проблемом. И директор и градоначелник су се сагласили да је потребно да се овај проблем реши – сваки у своме домену ће подузети одговарајуће мере. За неколико недеља група радника је направила приступ до игралишта.

Имате ли и ви у вашој општини овакав или сличан проблем? Дајте предлог како бисте га решили. На пример, направите онлајн – електронску петицију на којој ће се потписати представници ваше заједнице. Затим, петицију пошаљите до градоначелника и – или до школе.

СИТУАЦИЈА 2: У једној школи један ученик је стално одбијао да иде са својим друговима на изложбе, концерте и екскурзије. Његов друг је знао да је разлог за то што није имао финансијска средства. Школска заједница се на састанку договорила да спроведе акцију којом би се обезбедила средства за њиховог друга. О овој активности, ученици су обавестили свога разредног старешину, а потом је он разговарао са директором школе и са представницима школског одбора. Активност је успешно спроведена на нивоу школе.

- ➔ Да ли можете и ви да спроведете сличну акцију? Размислите о начинима којима бисте могли да реализуете акцију.
- ➔ Запамтите, сва деца треба да уживају права која им нуди Конвенција за заштиту права детета.

Активност у школи

У сарадњи са ученичким организацијама спроведите анкету са циљем да утврдите која се права у вашој школи највише крше. У анкети наведите неколико права у оквирима школског живота, а испитаници треба да заокруже право које се највише крши и да наведу пример – примере прекршеног права (уколико се осећају слободни да наведу).

Заједно са ученичком организацијом сумирајте резултате и:

- ▶ Напишите писмо са предлозима за мере и активности које ћете доставити до стручне службе – или
- ▶ Организујте дебату – дискусију са стручном службом и ученицима на којој ће се говорити о мерама.

Циљ ове акције је да ви заједно са ученичком организацијом предложите активности до стручне службе за заштиту права која се највише крше у школи, на основу доказа и истраживања.

СТЕРЕОТИПИ, ПРЕДРАСУДЕ и дискриминација

У делу за људска права научили смо да су права универзална и важе за све. То значи да су сви људи једнаки и подједнако им припадају основна људска права. Али, то не значи да су сви људи исти. Између људи има огроман број разлика. Они се разликују према полу, узрасту, етничкој и расној припадности, религији, националности, месту живљења, образовања итд.

Разлике међу људима понекад су разлог за негативне ставове и поступке, као што су стереотипи, предрасуде и дискриминација. **Стереотипи** могу да се повежу са нечијом расном, етничком, религијском или половом припадношћу, али и са било каквом припадношћу према одређеној групи. На пример, када на основу неколико „романтичних“ Француза закључимо да су Французи романтични, тада стварамо стереотип. Или, ако формирамо или прихватимо мишљење да су старији људи строги на основу само неколицине које познајемо, исто тако је реч о стереотипу. Често и без да познајемо чланове неке групе, имамо формиране стереотипе за групу. Тако, на основу ових формираних стереотипа, целе групе имају некакве карактеристике (марљивост, високу интелигенцију, добар смисао за хумор итд.). Ипак, у реалности људи се разликују између себе иако припадају истој групи.

Стереотипи нису тачна гледишта зато што се свим припадницима једне групе дају исте особине и то на основу малих и често непотврђених информација. Но, и поред тога што нису тачне, оне се тешко мењају, зато што информације које добијамо, а које су супротне већ формираном стереотипу, најчешће игноришемо и не прихватамо.

Када на основу стереотипа према одређеној групи, формирамо став према појединцима који припадају тој групи, тада настаје реч о **предрасуди**. Предрасуде су неосновани, дуготрајни ставови према појединцима у одређеној групи и најчешће проткани са јаким негативним осећањима. На формирање предрасуда утичу многи фактори, као на пример: породица, пријатељи, историјски догађаји итд.

На њриимер:

Дамир је чуо да су људи из скандинавских земаља много хладни и тешко склапају пријатељства. Једно лето његови рођаци, који живе у Финској, позвали су га да их посети за време распуста. Дамирови другови су му говорили да ће му тамо бити много досадно и да неће имати са ким да се дружи, будући да деца тамо, нису много дружељубива. Када је стигао у Финску, отишао је на рекреацију у локални скејт-парк. Након неког времена једна група младих на непосредан начин му је пришла и упознала се са њим. Наредне дане Дамир је провео дружећи се са његовим новим пријатељима, а они су га упознали градом и локалном културом. Када се вратио кући, одмах се похвалио друговима да је стекао нове пријатеље и да Финци уопште нису хладни и недружељубиви као што је претходно мислио.

Стереотипи и предрасуде утичу на односе појединаца у друштву због тога што су обично нетачна, представљајући препреку за грађење заједничког друштва. Оне представљају баријеру за нормално комуницирање и врло често су извор судара и конфликта, посебно у друштвима у којима има различитих култура и религија. На жалост, често предрасуде доприносе неједнаком и нефер односу према појединцима или целој групи људи. Такав однос се назива **дискриминација**. Дискриминацији могу да буду изложени појединци или групе људи тиме што се третирају мање вредни, скраћују им се права или им се одузимају могућности само због припадности некој групи. Основа за дискриминацију може да буде боја коже, пол, језик, верска и етничка припадност, узраст итд.

Спречавање дискриминације је неопходно за остваривање основних људских права и предмет је тела и институција за чији циљ је усвојено више докумената и препорука.

У нашој држави дискриминација је забрањена. То је јасно одређено у члану 9 из Устава. Исто тако постоји и Закон за спречавање и заштита од дискриминације. Више органа и тела, као, на пример, судови раде на заштити од свих форми дискриминације. Народни правобранилац штити уставна и законска права грађана и предузима радње и мере за спречавање дискриминације, док је Комисија за заштиту од дискриминације посебан орган који ради на спровођењу Закона за спречавање и заштиту од дискриминације.

Да ли с̄иће знали да...

1

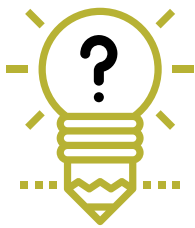
Нелсон Мандела, борац против расне дискриминације у Јужноафричкој Републици провео је 27 година у затвору због својих ставова. У 76 години живота био је изабран за председника Јужноафричке Републике.

Активност на часу

Активност 1:

Прочитајте четири приче које су доле наведене, размислите и одговорите на питања испод текстова.

Сани је ученица 7. разреда, она је много друштвена, али нема много другарица. Девојчице из њеног разреда не желе да се друже са њом због тога што су њезини родитељи запослени у фирми у којој су плате мале. Сани нема пара да купи скупу одећу.

- ➔ Чему је била изложена Сани од стране девојчица које уче са њом? Из којих разлога? Шта би направио/ла да си на месту Сани или пак да учиш са њом?

Дона је најбоља фудбалерка у школи. У њеној школи се организује спортски догађај, а било је предвиђено да се одржи утакмица у малом фудбалу. Дона се обрадовала што ће коначно моћи да учествује у утакмици и да буде део победничког тима. Тренер екипе, један дан пред утакмицу, одабрао је пет кандидата који ће се такмичити: Оливер, Дејан, Денис, Ипир и Мирон. За Дону није било места. – Ово ће бити „мушко“ такмичење, рекао је тренер и изашао из учионице.

- ➔ Чему је била изложена Дона? Зашто? Како се осећала Дона? Како бисте ви поступили да сте били на месту Доне или тренера?

Беса је мајка двоје деце и стара је 50 година. Говори енглески и њемачки језик, одлично познаје компјутерску технологију. Возач је, а исто тако има висок просек завршених студија. Јавила се на конкурс за запошљавање. Сматрала је да испуњава све критеријуме које је тражила компанија. На интервјуу је добила све позитивне карактеристике. Али, саопштено јој је да компанија за то радно место тражи млађу личност. Беса није добила посао.

- Чему је била изложена Беса? Како се осећала Беса након интервјуа? Како бисте ви поступили да сте на њеном месту, а како да сте на месту послодавца? Да ли је компанија прекршила неких од закона?
-

Један дан на часу физике Бојан избезумљено узвикну – „Нема ми пара које ми је мајка дала за идућу екскурзију!“ и поче да плаче. Силвана се љутито окрену према Јанету и рече му: „Ти си узео паре, знам ја такве као што си ти“. Јане поцрвени, али не узврати, само нагну главу. Наставница, која је била сведок догађаја рече: „Јане врати паре ако си их узео“, а он одговори: „Наставнице, нисам их ја узео“. У међувремену, Бојан се сети да је претходног дана паре дао разредном старешини. Након разговора са саученицима, извинио се због учињене грешке. Силвана ништа није рекла, само је сагнула главу.

- Како сте схватили реченицу “Знам ја такве као ти”?
Чему је био Јане изложен и како се осећао?
-

Активност 2:

Прочитајте тврдње у првој колони и повежите их са врстама дискриминације у другој колони.

Не, жене не могу да добију исте награде за спортски успех. Мушкарци су бољи у спорту и интересантнији су за гледање.

У нашој школи немамо услова за наставу за ученике у колицима (одговарајуће прилазе, рампе и сл.). Молимо вас да потражите другу школу у којој постоје одговарајући услови.

Наша деловна политика је усмерена према запошљавању радника наше религијске припадности, жалим, али ви не испуњавате наше захтеве.

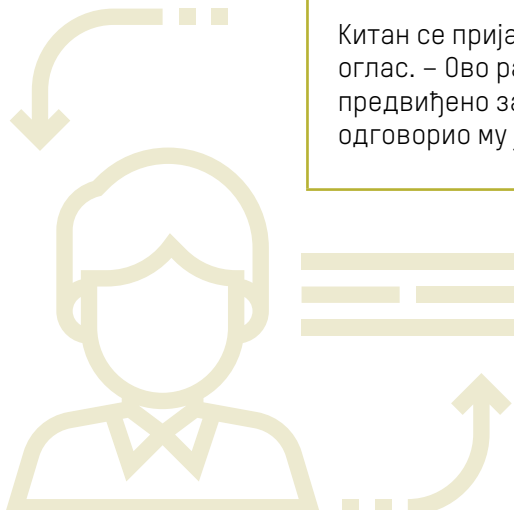
Китан се пријавио на оглас. – Ово радно место је предвиђено за млађу личност, одговорио му је послодавац.

**ДИСКРИМИНАЦИЈА
У ОДНОСУ НА ПОЛ.**

**ДИСКРИМИНАЦИЈА
НА ОСНОВУ
УЗРАСТА.**

**ДИСКРИМИНАЦИЈА
НА ОСНОВУ
ТЕЛЕСНЕ
НЕСПОСОБНОСТИ.**

**ДИСКРИМИНАЦИЈА
НА ОСНОВУ
РЕЛИГИЈСКЕ
ПРИПАДНОСТИ.**

Тема

4

РЕЛИГИЈА, УМЕТНОСТ И МЕДИЈУМИ У ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ

Циљ
ове
шеме је да објасни
улогу религије,
уметности и
медијума у
друштву.

Релиџија У ДРУШТВУ

Декларација за људска права Уједињених нација у члану 18 каже: „Свако има право на слободу мисли, савест и религију“. Ово право укључује и слободу човека да промени своју религију или убеђење, или појединачно или у заједници са другим људима, приватно или јавно, да манифестује своју религију или убеђење путем подучавања, практиковања, одржавања служби или обреда.

У свету постоји велики број религија. Оне садрже много елемената који су централни за њихово учење, као и религиозне праксе које могу укључивати ритуале, проповеди, молитве, медитацију, музику, уметност, плес итд. Зато се религија схвата као организован збир мисли (учење, веровање), осећаји и симболи, повезани са поимањем живота.

Први облици религије појављују се још у првобитној људској заједници. Људи кроз векове, више или мање, прихватили су религиозну традицију у којој су били рођени и васпитани, али током историјског развоја човека и друштва дошло је и до промене религије. У средњем и новом веку, религија је доминирала и велики део друштва био је објашњаван помоћу религијских правила и догми.

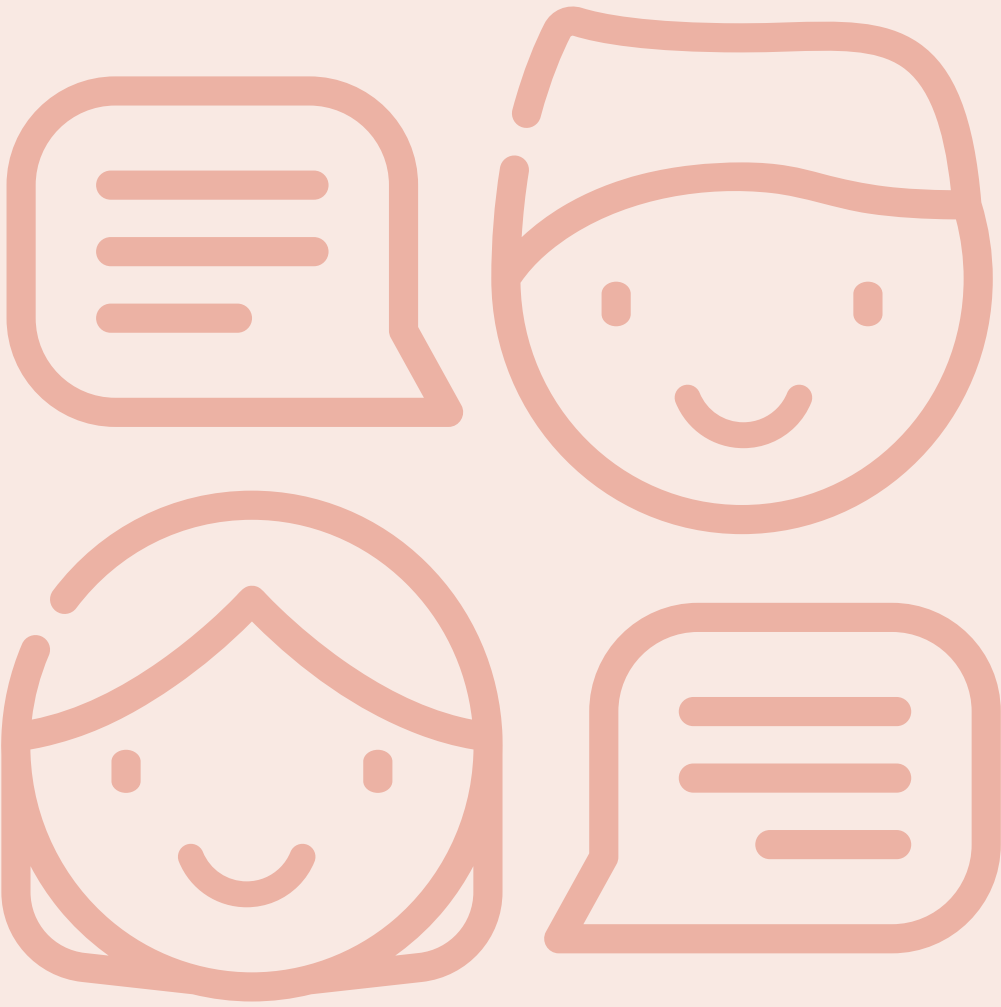
Велики део савремених држава су секуларне, што значи да се религија не меша у државне ствари и обратно. Република Северна Македонија је, сагласно Уставу, секуларна држава. Ипак, и поред секуларног карактера државе, религија и данас, у савременом друштву, има велику улогу у животу грађана. Зато је значајно развијати емпатију према другим људима, разумевање и подизање свести о поштовању других религија, верских заједница и религиозних група, као и поштовање одлука нерелигиозних људи у друштву.

Данашња друштва, виђена са овог аспекта, су мултикултурна и мултирелигијска. Уколико желимо да сарађујемо са људима који имају различиту религију, требало би упознати и поштовати основне елементе њихове религије. То је, такође, стратегија наше државе, која подстиче, помаже и промовише активности за упознавање и међусобно поштовање људи са различитом религијом и културом.

Истражујући религије може се закључити да постоје сличности, али и разлике између њих. Грађанско друштво поштује права и слободе људи из религијског аспекта, што тражи одговорност од грађана за толеранцију религије и уверења других. То подразумева и упознавање специфичности различитих религијских заједница у своме окружењу, демонстрирање примера о прихватању религијских разлика и активно учешће у дебатама повезаним са улогом религије у друштву.

Слобода вероисповести грађанина је једна од темељних вредности дефинисана Уставом Републике Северне Македоније. Он гарантује права верских заједница и религиозних група, слободно и јавно, појединачно или у заједници са другима, да изражавају и практикују веру.

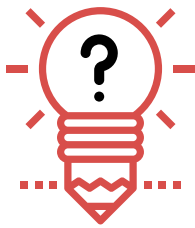
Да ли сīе знали да...

- 1** Постоји око **10 000 различитих религија** широм света.
- 2** Је право вероисповести било третирано **декларацијом за права човека и грађанина од 1789 године**.
- 3** Веровање у више божанства назива се **политеизам**, веровање у једног бога – **монотеизам**, неверовање у божанства – **атеизам**.
- 4** У нашој држави постоји **Комисија за односе са верским заједницама и религиозним групама**, која је посебан орган државне управе.

Активност на часу

- ▶ Одаберите две религије и истражите њихове основне карактеристике (симболи, свете књиге, храмови). Урадите презентацију и поделите резултате са другим ученицима. Затим, отворите дискусију о сличностима и разликама код сваке од презентираних религија.
- ▶ Посетите неки верски објект у вашој околини. Затим поделите оно што сте приметили током посете.
- ▶ **Дискусија:** Улога религије у савременом друштву. Упознавање различитих религија смањује наше стереотипе и предрасуде у вези са истим. Питања о којима можете да дискутујете:

- Каква је улога религије у савременом друштву?
- Колико су вам истраживање религија и посете верским објектима омогућили да се упознате са религијама културних и етничких група у нашем друштву?
- Да ли сте имали могућност да сагледате да ли су код вас постојале предрасуде и стереотипи у односу на неке религије које се негују у културним групама у нашем друштву?
- Да ли има промена у вашем размишљању у вези са различитим религијама сада када сте се ближе упознали са њиховим карактеристикама?

Умешношћ

У ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ

Сваки је човек на неки начин повезан са одређеним видом уметности. У одређеним случајима ради се о слици која му се допала, у другом случају о музичкој композицији која га је освојила, у трећем случају о згради која му је била изразито лепа. Уметност се свакодневно спомиње зато што је она део живота и окружења, без разлике да ли је реч о сликама (цртежи, фотографије, дигитална графика, графити и друго), скулптури, архитектури, музици, литератури, позоришту, филму (документарци, цртани филмови, 3Д-анимације) и плесу (традиционални, хип-хоп, балет). Наизглед, чини се лако објаснити и причати о уметности и чини се да сваки појединац много зна о уметности. Али, са аспекта живота у заједници, уметност може бити и сложена и специфична, а понекад, може и да изазове супростављена мишљења.

Уколико се размишља са аспекта грађанског образовања, морамо се запитати како је уметност повезана њиме? Шта значи уметност као део друштва? Које су одговорности, улоге и права чланова једне заједнице? Како да будеш „добар“ грађанин? Ово су питања која воде ка сазнању да је грађанско образовање много више од права и одговорности, то је питање личне културе и избора који нам се допада или нам се не допада. Сваки грађанин има право избора да прати разноврсну филмску уметност, музичку уметност, традиционалне догађаје и/или друге облике уметности. Друштво треба да буде умерено ка омогућавању грађанима да имају могућност избора и приступ различитим врстама уметности и да на тај начин остваре своја културна права. На пример, свако треба да има могућност да прати концерте, изложбе, позоришне представе итд.

Као допуна горе наведеном, део образовања за активно грађанство, треба да подстиче младе људе да стичу вештине, знања и ставове које ће користити за развој своје заједнице.

На пример:

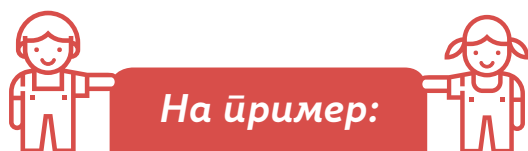
Артан, Јана и Срђан су чланови позоришне секције у школи у којој уче. Њима много смета то што су улице и паркови често препуни отпада и сматрају да треба да ураде нешто поводом тога. Они су решили да за овај проблем разговарају са осталим члановима секције и са надлежном наставницом како би увидели да ли је могуће да представе овај проблем широј публици путем позоришне представе, чиме би скренули пажњу на сам проблем. Сви су се сложили око те идеје и веома брзо су припремили текст и извежбали представу. Представу су приказали на свечаности поводом обележавања Дана планете Земље испред њихових саученика и запослених у школи, а позвали су и представнике локалне самоуправе. Представа је била интерактивна и тражило се од гледалаца да дају предлоге како решити проблем са отпадом и како свако од њих, индивидуално и на нивоу институције, може допринети чистијој животној средини. Сви су предлози били записани и касније су били подељени са учесницима (управа школе, наставнички савет, школска заједница и локална самоуправа) како би се увидело шта може да се уради по овом питању. На овај начин чланови позоришне групе на иницијативи Артана, Јане и Срђана искористили су позориште као уметнички облик како би указали на одређени проблем у заједници и на тај начин подигли свест и осећај за одговорност код свих који могу допринети за решавање овог проблема.

Уметност се најчешће веже за духовну културу, при чему се о уметности прича као о имагинацији људског духа, тако што јој се придаје особито место и улога у различитим облицима културе. У различитим врстама уметности, човек проналази поље изражавања своје креативности. Уметност је важна зато што је део свакодневице, особито зато што је информисан грађанин онај који има капацитет да разуме,

вреднује и конструктивно критикује уметничка дела. У исто време, грађанима се нуди могућност да посете музеј, позоришну представу, концерт или други облик уметности, при чему они могу да одаберу, критикују, дискутују о уметности, поштовајући је као такву, као и пут којим се та уметност створила.

Због тога, и грађанско образовање промовише важност да млади људи знају да су уметност и естетика, као и поштовање различитих облика изражавања, део грађанске културе. У традицији, уметност има велику улогу из аспекта одеће, традиционалних инструмената, слика, предмета, архитектуре, музике и свако може на личном нивоу да осећа јаку везу са овим традиционалним вредностима. Поред овога, сваки грађанин треба да развија разумевање да је лични избор и укус за нове облике експресије у уметности део заједничког живљења и међукултурне размене. На тај се начин отвара могућност за разумевање разлика.

У неким културама, уметност је простор за размену и борба за права људи где, путем уметничких дела, грађани размењују своје емоције и предлоге за побољшање живота у заједници, а понекад и директно се супротстављају неправди ка одређеној групи у заједници.

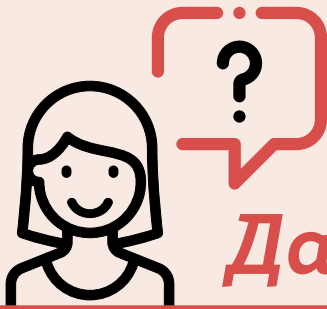

Једно од најпознатијих дела Пабла Пикаса је његова слика „Герника“ која приказује трагедију рата и страдање недужних цивила. Насликана је одмах након нацистичког разорног бомбардовања града Герника у Шпањолској. Након њеног завршетка била је излагана у целом свету и постала је веома позната. Ова слика има монументални статус антиратног симбола и представља стални подсетник о трагедијама рата.

Када је реч о уметности у савременом грађанском друштву, значајно је разграничити појмове зашто се одређени уметнички правци сматрају као шунд и кич. Који ће правци бити дефинисани као кич и шунд, најчешће зависи од ауторитета у уметности (критичари, признати уметници, професори и сл.). Ипак, дела стварана у оваквим правцима могу се допадати људима чак и да имају више поштовалаца него критичара. На пример, за шунд литературу сматра се нека књига без литерарне вредности, а за кич уметност сматра се дело које нема уметничку вредност.

Уметност је више од примене вештина и знања како би се створило уметничко дело, она нас истовремено учи о развоју личне оријентације сваког младог човека ка уметности – учи нас о улози и одговорности као творцима уметничких дела, али и као љубитеља одређеног уметничког правца. Уметност нуди путоказ и улаз младих у један веома важан аспект културног живљења.

Да ли сīе знали да...

1

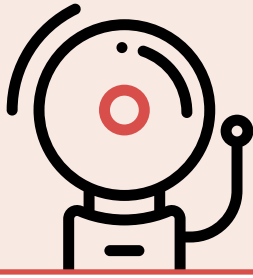
Да су у **пећини Алтамира у Шпањолској** пронађени цртежи старији од 36 000 година. Ти се цртежи и данас сматрају за врхунска уметничка дела креативне генијалности и пример најранијег уметничког дела од постојања човечанства. Цртежи су и сведочанство културне традиције и значајно достигнуће у историји и животу људи у то време где се путем цртежа спознају разноврсне друштвене појаве.

2

Да је **музички правац џез** настао због тога што је велики број разних култура живело, стварало и међусобно инспирисало у истом простору, т.Ј. У граду њу орлеансу. Неубичајена историја града, уникатни поглед на живот, етничка и културна разноврсност и културна интеракција допринели су развоју овог музичког жанра. Исто тако, у нашој држави, сваке јесени организује се међународно признати догађај скопски џез фестивал.

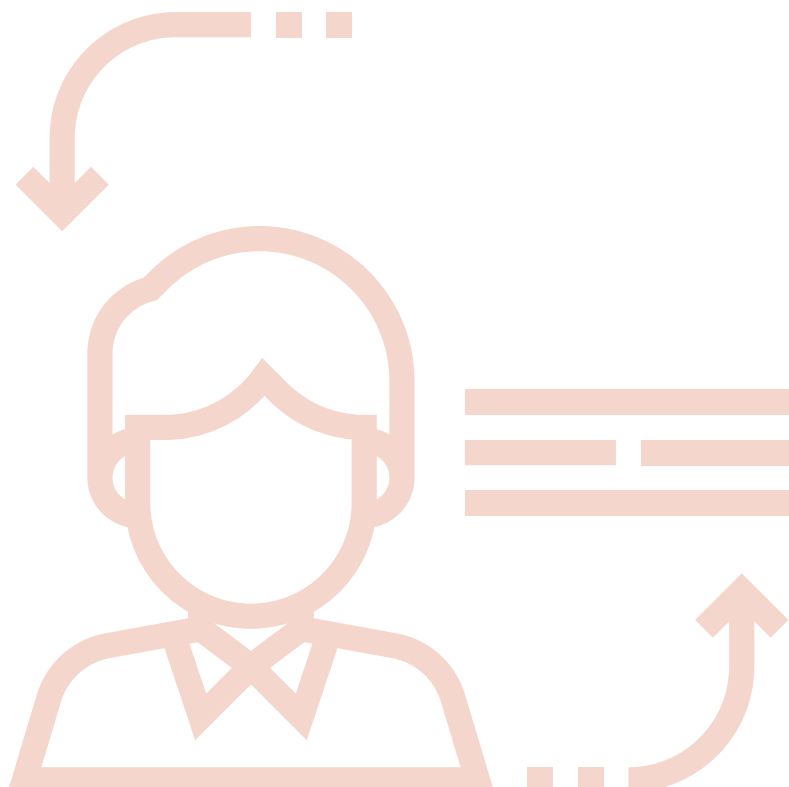
3

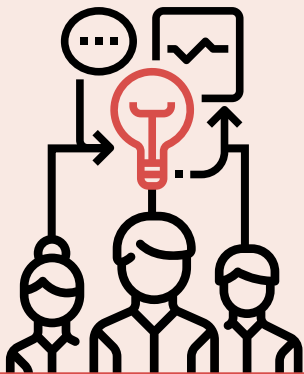
да **најпознатији светски улични уметник Бенкси** путем својих дела даје критику друштвеним питањима, као што су глобално отопљење, капитализам, избегличка криза и слично.

Активност на часу

- ▶ Припрема презентације о уметности као облику изражавања на тему од интереса за грађане: чисти околиш, прослава дана мира, права животиња и други.
- ▶ Дискусија о хип-хопу и да ли тај правац у музици утиче на младе (можете организовати наступ за родитеље где ће се овај правац представити путем плеса).
- ▶ Помоћу истраживачких пројеката о традиционалним уметностима учимо како млади могу да истражују заједно за време наставе грађанског образовања.
- ▶ Пројекти за културни развој заједнице и како се може организовати локални догађај за подршку самоуких уметника.

Активност у заједници

Изложба у школи

- ▶ Пред крај школске године можете организовати уметничку изложбу ваших дела у школи. Заједно са наставником разговарајте и договорите тему изложбе. Тема може бити: „Мој град“, „Улична уметност“, „Животна средина“, „Архитектура око нас“, „Јавни простори“, итд. Када договорите тему, размислите о индивидуалном или групном делу или пројекту који би реализовали на ту тему путем фотографије, слике, скулптуре или друге форме. Договорите време за израду ових дела (на пример једну недељу). Када будете спремни, заједнички са професором, поставите их на договореној локацији у школи. Као финални догађај може се организовати отварање изложбе на коју ће бити позвани други саученици.

Мурал на јавним просторима

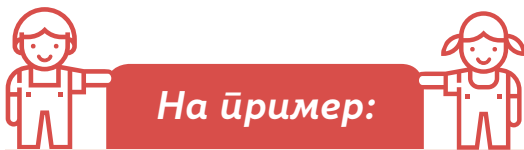

- ▶ Заједно одаберите простор на коме бисте хтели да нацртате мурал, али и како желите да он изгледа. Мурал може да садржи слику, текст и друге елементе. О коришћењу јавног простора за цртање мурала треба послати захтев за одобравање општини или школи, у зависности од тога где се простор налази. Затим, урадите скицу мурала и заједно са наставником ликовне уметности урадите листу потребних материјала.

Медијуми У ГРАЂАНСКОМ ДРУШТВУ

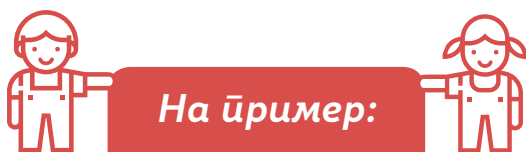
Данас се са правом може рећи да живимо у ери глобализације, масовне дигитализације и информацијском буму. Једним притиском на компјутеру или мобилном телефону можемо одмах да добијемо информацију о било чему и зато кажемо да живимо у време медијума, масовних комуникација и савремене технологије. Уколико је 20-ти век био познат као век у коме су се периодично стварали и развијали медијуми, 21-ви век је век у коме медијуми имају највећи значај у друштву, особито када је реч о брзини и правовременој информацији.

Медијум представља канал кроз који циркулишу информације. Под појмом „медијум“ подразумевају се различита средства за комуникацију: телевизија, радио, интернет, социјални медијуми, новине, часописи и други медијуми. Једна од карактеристика медијума је организовано и јавно преношење порука, који дотичу велики број људи. Због тога, они имају велики утицај, који може бити позитиван или негативан.

Пример: У 1930-тим годинама грађани су веома веровали информацијама пласираним на радиостаницама. Тако, када се у 1938 години на једном од радија у САД-ма емитовала радиодрама на основу романа „Рат светова“ од Х. Г. Велса, део слушаца помислило је да се на Земљи стварно догађа инвазија Марсоваца и почели су да панично беже из својих домова. То је трајало све док нису схватили да није реч о преношењу вести, него о драматизацији романа.

Ипак, медијуми могу да послуже и за постизање позитивних циљева. У данашње време, велики број иницијатива за побољшање живота, који су започели на социјалним медијима у једној држави, за кратко време постају глобални. На тај начин, позитивне идеје се брзо шире и дају резултате.

Путем социјалних мрежа као што је Фејсбук, информација о одређеној иницијативи шири се веома брзо до корисника, а тиме и до шире јавности. На тај начин, становништво може, у веома кратком времену, да се мобилизује у прикупљању помоћи у условима елементарних непогода и различитих кризних стања у друштву.

Масовни медијуми (мас-медијуми) су једни од најзначајнијих феномена у грађанском друштву и присутни су у свим областима људског живота. Њихова кључна улога је информисање грађана, формирање и креирање јавног мишљења. Развојом грађанског друштва, све важнија је њихова функција и одговорност у друштву. Медијуми прате рад институција и информишу о њему, подржавају слободу изражавања и говора, отварају простор за дебату, промовишу демократске вредности, подржавају разноврсност у мишљењима и грађанском учешћу у друштву. Како би испунили те циљеве, медијуми треба да поштују принципе у свом раду као што су тачност, истинитост, непристрасност, транспарентност, правичност, заштита деце и младих.

Интернет као медијум омогућава да сваки корисник објави свој садржај и да комуницира са сваким другим корисником или медијумом на интернету. Ова размена информација се најчешће врши путем социјалних медијума, или социјалних мрежа. Социјалне мреже представљају форму електронске комуникације (као што су веб-странице за социјалну комуникацију) путем којих корисници креирају „онлајн“ заједнице за размену информација, идеја, личних порука и других мултимедијалних садржаја.

И поред тога што је информисање преко социјалних мрежа у порасту, треба да знамо да оно не може да буде замена за медијуме и новинарски рад. Медијуми раде према правилима прописаним законима државе, политичким документима и међународним документима и стандардима. Новинари пазе да буду етични у свом раду, да поштују право јавности да дође до истине, да извештавају у сагласности са фактима.

Путем интернета, локално може да постане глобално, приступ до огромног броја информација је у порасту, постоји могућност за комуникацију са сваким делом света, могућност да свако подели информацију и да информише. Ипак, интернет има и своје негативне карактеристике, као што су лако пласирање дезинформација и неистинитих вести, крађа и злоупотреба личних података, узнемиравање и малтретирање на интернету (сајбер булинг), говор мржње на интернету и друге појаве. Због једног дела ових појава, посебно деца треба да пазе о безбедности на интернету и уколико мисле да су им права угрожена, треба да се обратe својим родитељима или старатељима, наставницима или институцијама као што је Дирекција за заштиту личних података или Народни правобранилац.

Због великог броја медијумских садржаја у данашње време, прималац информације – односно ми сами, треба да имамо на памети да свака пласирана информација у медијумима није истинита и тачна. Зато не треба да верујемо свему у целости, него треба да проверимо информације. Када ми сами размењујемо информацију која није истинита, ми учествујемо у дезинформисању јавности, па због тога имамо одговорност да проверавамо информације како бисмо заштитили себе и друге од манипулација, дезинформација и пропаганде.

Да ли сīе знали да...

1

Да постоји **међународна организација Репортери без граница** која прати слободу медијума у целом свету и сваке године објављује извештај и рангирање земаља у свету према слободи медија.

2

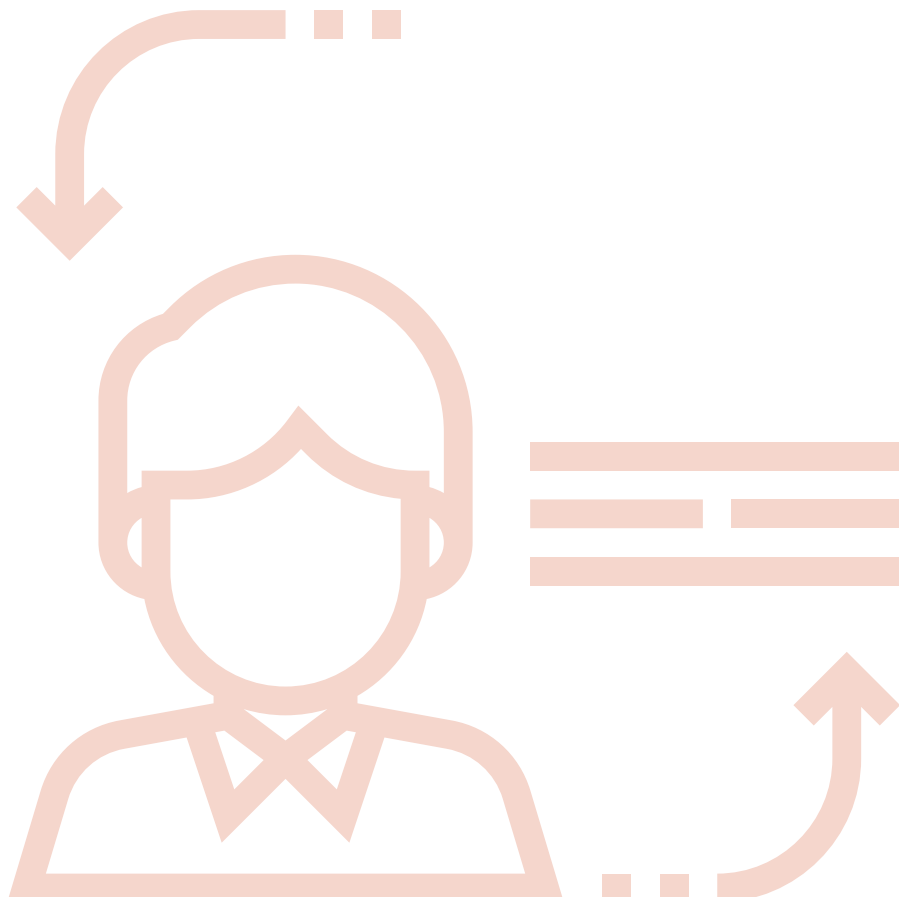
Да је **интернет први пут** био доступан као комерцијална услуга **у 1989 години**, а социјална мрежа **Фејсбук** појављује се чак 15 година касније, **у 2004 години**.

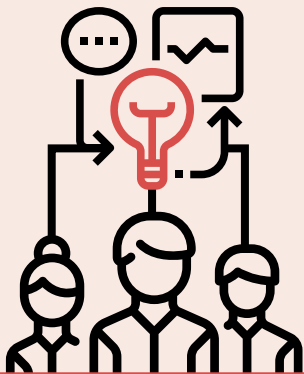

Активност на часу

- ▶ Одаберите неку домаћу тему која је актуелна тај дан и затим потражите неколико текстова из дневних штампаних медијума или веб-медијума. Покушајте да пронађете две или више вести које различито обрађују информацију. Дискутујте о разликама у вестима, које су вам информације битне како би имали поверење у истинитост те вести.

Активност у заједници

Израда школских новина

Издајте своју новину у којој ћете обухватити теме које су битне за вас. Путем практичног рада, ви ћете сазнати зашто су медијуми битни и какав је утицај информација које оне преносе на ставове и понашање корисника. Најбитније је да су информације тачне, проверене и објективне – новине не треба да пишу претпоставке или неистините информације.

Поделите се у неколико група које ће заједно писати садржаје и које ће уређивати новину. Договорите различите задатке за сваку групу: интервјуа, анкету, истраживање, фотографисање или обрада насловне стране или графички изглед страна. Садржаји које бисте могли да урадите су: школска анкета (на пр. шта сматрате да је добро или треба бити промењено у вашој школи, који наставник користи интересантне методе у предавању и ви уживате на тим часовима), интервју са учеником који је остварио-ла успех у неком предмету или такмичењу, интервју са школским психологом, текст о проблемима у школи (недостатак сапуна у тоалету, поломљене клупе и сл.), али и о добрим стварима које се догађају (школске прославе, успех школе на такмичењима и сличне новости). Новина може бити електронски уређена у једноставној апликацији као што је Microsoft Word где постоје примери за овакве садржаје након чега иста може бити одштампана или објављена на школској веб-страни.

Тема

5

ГРАЂАНИН И ДРЖАВА

Циљ
ове
шеме

је да се
разуме шта је
држава, како је
организована
власт у нашој
држави и
могућности
грађана за
активно учешће у
друштву.

Друштво и ДРЖАВА

Човек је по природи друштвено биће. Једна од његових урођених потреба је успостављање међуљудских односа са другим људским бићима-да комуницира, да сарађује, да дискутује. Још у далекој прошлости људи су увидели да су међусобно зависни и да када постоји сарадња између њих, они могу да олакшавају свакодневницу и да обезбеђују властити опстанак и напредак.

Управо ради тога људи су почели да се групишу у различите заједнице, чиме је створено друштво. Функционисање у заједници, људима је омогућавало постепено повећавање свога утицаја над природом и да усавршавају средства за рад. На тај начин, друштво се стално мења и развија. На пример, са проналаском точка омогућено је лакше кретање људи, а са тим и већу комуникацију међу њима, као и лакши пренос хране и материјала.

Да би друштво могло да опстане, људи су комуницирали и одржавали позитивне везе, заједнички стварали правила на основу заједничких вредности за које се очекивало да их сви поштују. Према томе, **друштво** представља организовану групу људи који имају међусобне везе и живот заједно на основу заједничких правила.

Током времена појавила се потреба за постојање **институција**, односно формално успостављених органа што функционишу на основу јасно постављених правила, преко којих људи на организован начин могу да остварују своје потребе. Поред институција, у одређеном степену развоја друштво је створило и државу, као резултат удруживања људи.

Држава успоставља власт, поредак, организацију и одбрану једне територије својих становника. Држава обезбеђује поштовање постављених правила, а са тиме и безбедност и мир у друштву. За разлику од друштва, држава поседује механизме, односно институције, преко којих може да обезбеди да људи поштују успостављена правила која су у интересу општег добра свих грађана. Одатле произлази и дефиниција за државу као организовано друштво, збир институција који стварају и спроводе правила одређене територије, намењених за становништво те територије.

Свака држава има неколико карактеристика: територију, становништво и јавну власт. Територија је неопходна како би могла да функционише држава. То је, у суштини, простор на коме држава врши своју власт, одређен са јасно дефинисаним границама, преко којих се држава разграничава од суседних држава. Становништво једне државе обухвата држављане те државе, као и странце који бораве на територији те државе. Када се говори о вршењу јавне власти, то значи да државе имају надлежност да примењују механизме за заштиту правног поретка сагласно законима. На пример, уколико неки грађанин уништава јавни простор, полиција има право да поступи сагласно законским одредбама за такав вид прекршаја.

Државе могу да се удружују према већем броју различитих критеријума, али, ипак, једна од најзначајнијих подела је на демократске и недемократске државе. У демократским државама власт треба да буде у сагласности са уставом и законима. То значи да државни органи и институције треба да владају искључиво према праву и да сви људи буду једнаки пред законом. Даље, са циљем да се спречи превелика концентрација моћи у једној институцији, власт је подељена између више институција које су независне једне од других (подела власти).

Исто тако је важно да се напомене да је власт у демократским државама заснована на сагласности већине грађана, односно она је у рукама изабраних представника путем фер, слободних, вишепартијских и демократских избора. Политичка, али и друштвена и економска разноврсност доприносе побољшању општег добра свих грађана. На овај начин, подстиче се сарадња између свих грађана и групе у друштву, размењују се различите идеје и ставови и омогућава се грађанима да доносе исправне одлуке за питања у њиховом интересу.

У свим демократским државама устав и институције гарантују заштиту основних људских права и то свих грађана, без изузетка. То значи да поред тога што постоје одговарајући закони, у држави постоје и ефективне институције преко којих људи могу да остварују и штите своја права.

У недемократским државама горе наведени елементи се не поштују или су значајно умањени. У њима не постоји гаранција за заштиту и поштивање људских права. Недемократске државе својим грађанима не обезбеђују једнакост, слободу, праведност. Уобичајено једно лице или мања група људи влада осталима на самовољан начин. Тешко је да се измери колико је неко друштво демократско, посебно због тога што демократија у држави није једном заувек обезбеђена, већ се стално унапређује.

Да ли сīе знали да...

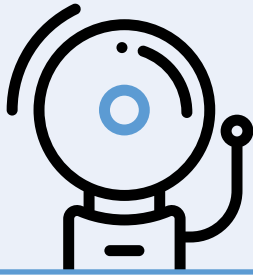
1

Када у једној држави постоји амбасада друге државе, територија где се налази амбасада сматра се да је **територија државе које представља**.

2

Кина и Индија су најбројније насељене државе и заједно броје више од једне трећине укупног становништва у свету.

Активност на часу

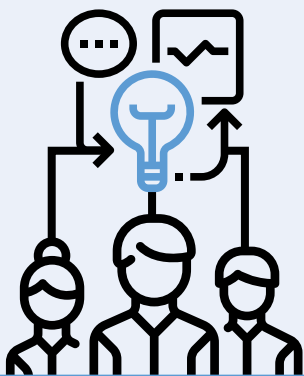
Активност 1:

РАД У ПАРОВИМА: Упоредите појмове држава и друштво. Прикажите сличности и разлике између два појма. Затим, презентујте резултате на нивоу разреда.

Активност 2:

ИНДИВИДУАЛНИ РАД: Замислите у каквој бисте држави желели да живите и напишите есеј у којем ћете објаснити карактеристике идеалне државе према вашим ставовима. Дискутујте о различитим идејама које ће се појавити у есеју.

Активност у заједници

Радионица младих за грађанско ангажовање

- Организујте радионицу за вас и друге ученике у школи у форми предавања или отворене дискусије са лицима који имају познавање и искуство на тему: Улога институција у заштити људских права. Први корак је да одредите датум, време и место где ће се одржавати радионица. Затим, треба да позовете лица која познају ову тему –на пример: представнике институција, представнике локалног омладинског савета у општини и др. Информшите говорнике и потражите да одрже кратко предавање или пак кратак говор. Након излагања, треба да се предвиди време за питања и одговоре, односно дискусија са присутним ученицима и гостима радионице.

ВЛАСТ у функцији грађана

Државу су створили грађани, а становништво је једно од основних обележја сваке државе. Ради тога, спровођење јавне власти и политике државе треба да буду у интересу грађана.

Појам политика у ширем смислу може да се схвати као процес доношења одлука и правила која се односе на чланове једне групе и у правцу постизања одређених циљева. У ужем смислу речи, **политика** се дефинише као активност усмерена према осмишљавању, организовању, вођењу и регулисању заједничког живота људи у одређеној заједници, сагласно њиховим потребама, интересима и вредностима.

Политика се често повезује са појмовима моћ и власт. **Моћ** представља способност једног појединца или групе људи да утиче на односе других личности, докле, пак, **власт** је право да се то уради. Власт је, у суштини, институционализована и **легитимна моћ**. То значи да држава треба да спроводи моћ у сагласности са прописаним правилима (устав, закони и други акти), а, пак, правила да се сматрају оправданим од стране грађана и власти.

У уређивању односа у друштву у демократској држави, носиоци власти се воде заједничким циљевима и интересима, при чему је један од основних, осигурати безбедност државе и њених грађана. Исто тако, држава има функцију да обезбеди поштовање и заштиту права свих грађана и да спроведе правду. Држава има и велики број других функција из различитих области: економија, култура, образовање, здравство и др. Важно је да при вршењу функција, носиоци власти, треба да заступају интересе и потребе грађана, будући да су ради тога били изабрани од њих слободним, тајним и непосредним изборима. Ипак, учешће грађана не завршава се избором представника власти. Поред избора, постоји велики број механизма преко којих се омогућава утицај грађана на одлуке власти, односно контрола власти.

Пре свега, грађанима стоје на располагању различите форме изражавања властитог мишљења. Они могу да контактирају са носиоцима власти (путем писма, е-порука и слично) и да изражавају своје ставове за одређене теме, да понуде своје идеје за решавање неких питања, да их информишу о својим потребама или да поставе неки захтев и др. На пример, сваки грађанин има право да достави предлоге и представке за рад општине до градоначелника.

Тако, уколико млади у одређеној општини желе да имају спортско игралиште, могу да се обратe општини. Исто тако, грађани могу да учествују у дебати, јавној трибини и другим догађајима на којима се може дискутовати о разним темама од јавног интереса.

Грађани могу да утичу на власт и преко удруживања са другим грађанима који имају исте или сличне интересе за постизање неког конкретног циља. Грађани могу да се удружују у политичке партије и у непартијске облике удруживања, као, на пример: у грађанске организације, удружења грађана, синдикате, еколошке групе и др. На овај начин, они могу да утичу на власт преко спровођења истраживања за одређена питања, тражење информација за рад власти и др. Исто тако, грађани могу да штрајкују и сл. У суштини, преко ових механизма они могу да утичу на власт да доноси одлуке које су у интересу грађана.

Грађани могу да утичу на власт преко грађанских иницијатива и референдума. Преко грађанске иницијативе, грађани предлажу доношење одређених одлука или закона који су од интереса за заједницу. Преко референдума, грађани се изјашњавају по одређеним питањима од посебне важности за заједницу.

Сви ови механизми, који су предвиђени у демократским државама, нуде грађанима могућности да буду активни креатори демократских процеса, уместо пасивни посматрачи.

Да ли с̄ӣе знали да...

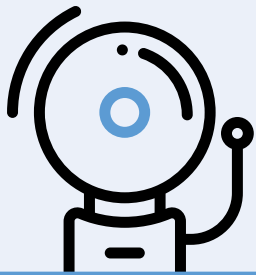
1

Појам политика се дефинише као „уметност владања“.

2

Седнице савета општине у Републици Северне Македоније су јавне и сваки заинтересовани грађанин може да присуствује без најаве.

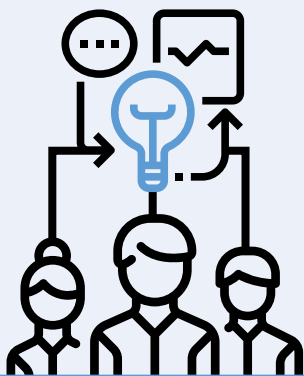

Активност на часу

РАД У ГРУПИ: Користећи веб-страницу Државне изборне комисије истражите демократске поступке и процедуре у току избора. Затим, симулирајте изборе за председника разреда према демократским принципима.

Активностии у заједници

Захтев до школе за коришћење ученика

- ▶ Дискутујте у вези са најважнијим потребама у школи. Према закључку, направите листу потреба што бисте желели да предложите директору школе. На пример, нефункционална светла у неким учионицама, недостатак сапуна у тоалетима, неуредност школског дворишта и слично. Затим, у писменој форми објасните разлоге због којих се обраћате директору школе. Писмени захтев доставите директору школе.

Посета савешћу општине

- ▶ У координацији са наставником, договорите посету градоначелнику општине. Пре посете, разговарајте у разреду и саставите листу питања која желите да поставите градоначелнику.

За време посете моћи ћете да се упознате радом општине и градоначелника. Затим, припремите кратку презентацију утисака за време посете.

КАКО ЈЕ ОРГАНИЗОВАНА ВЛАСТ у нашој држави

Шта је подела власти?

У претходним лекцијама научили смо да је подела власти једна од основних карактеристика демократског система. Начелно, **подела власти** подразумева да је власт у једној држави подељена у неколико грана, при чему свака има посебна и независна овлашћења у својој области владања. Циљ поделе власти је да се спречи концентрација моћи у једном центру, институцији или личности, чиме би се обезбедило добро владање.

Поделом власти успоставља се систем контроле и равнотежа различитих видова власти – власти међусобно могу да се контролишу и ограничавају. На пример, законодавна власт (Скупштина) доноси законе, али, судска власт (Уставни суд) има право да укине или поништи закон уколико утврди да није у сагласности са Уставом.

Како је подељена власт у нашој држави?

Подела власти у суштини је темељ сваке демократије, па тако и у нашој држави не постоји апсолутна власт. За добро владање, власт је подељена на законодавну, извршну и судску. Свака од три власти има специфичне циљеве и задатке. Њихове надлежности и одговорности су дефинисане у Уставу Републике Северне Македоније. Једноставно речено, законодавна власт доноси законе, извршна их спроводи, а судска власт гарантује њихово доследно поштовање.

Сва три вида власти су независне једна од друге и нити једна власт нема право да се меша у надлежности друге власти. Ипак, оне морају да међусобно сарађују како би се обезбедило добро функционисање државе.

Законодавна власћ

Носилац законодавне власти у нашој држави је **Скупштина Републике Северне Македоније**. Скупштина је законодавни орган будући да је јединствена институција која има надлежност да доноси, мења и допуњава закон. Скупштина је и представнички орган будући да представља грађане који на парламентарним изборима бирају састав Скупштине на сваке четири године. Изабрани представници у Скупштини називају се посланици.

Доношењем закона, Скупштина, у суштини, прописује како се регулише одређена област од друштвеног значаја. Скупштина има надлежност да доноси и мења Устав.

Исто тако, Скупштина бира извршну власт (Владу Републике Македоније), па због тога Влада одговара пред посланицима за свој рад. Ово је један од начина за међусебну контролу рада различитих власти.

Извршна власћ

Носиоци извршне власти у нашој држави су **Влада Републике Северне Македоније** и **Председник Републике Северне Македоније**. Владу представљају Председник Владе (Премијер) и министри, као њезини чланови који руководе министарствима.

Главна одговорност Владе је да спроводи законе и друге прописе које доноси Скупштина. Будући да подела власти подразумева и сарадњу између власти, постоји могућност да Влада предлаже и законе до Скупштине. Влада организује рад министарстава и прати њихову реализацију.

Председник Републике Северне Македоније је исто тако део извршне власти и шеф државе. Бира се на председничким изборима, тајним гласањем, са мандатом у трајању од пет година.

Судска власт

Судску власт врше **судови**, као органи који су независни од осталих власти. Главна функција судова је да гарантују доследно поштовање закона, односно да суде на основу Устава и закона. Са циљем да се обезбеди праведно спровођење закона у нашој држави постоји више нивоа судова. На пример, уколико неки грађанин није задовољан пресудом основног (првостепеног) суда, има право жалбе до апелационог (другостепеног) суда.

Јединице локалне самоуправе (општине)

Носиоци законодавне, извршне и судске власти у нашој држави су централни органи. То значи да само они имају власт на целој територији државе. Међутим, за успешније и ефикасније остваривање државне власти, држава је подељена на више **јединица локалне самоуправе (општине)**.

Грађани на локалним изборима бирају градоначелнике и савете општина, који су надлежни за функционисање општина. Део надлежности општине су: заштита животне средине, комунална хигијена, урбанистичко планирање, економски развој, култура, образовање, спорт и друго.

Да ли с̄ӣе знали да...

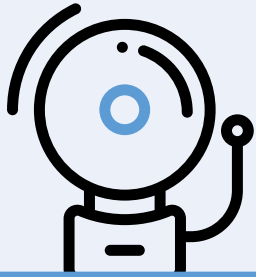
1

Као посебан услов за **председничке изборе** у нашој држави је да кандидат има **напуњених 40 година живота**.

2

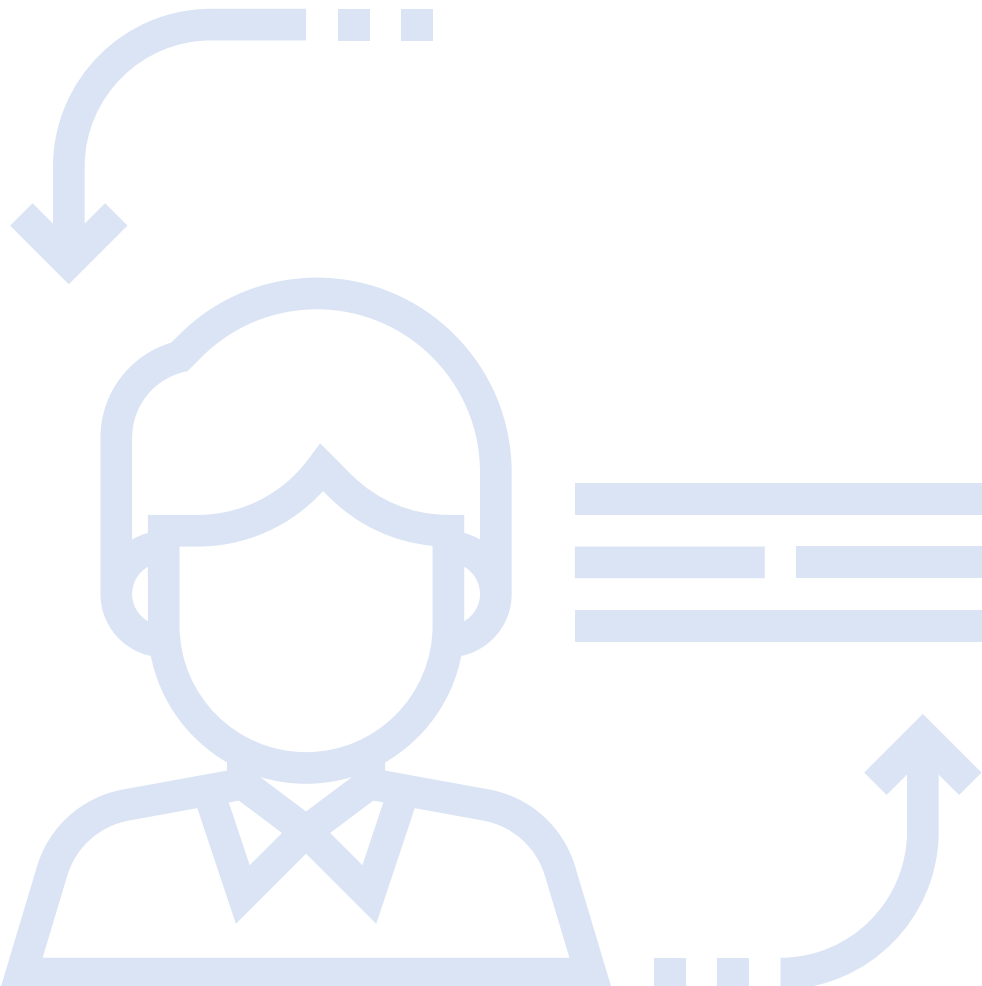
Зграда њемачког парламента има стаклену куполу под којом постоје стазе за кретање посетилаца, чија је симболика да посланике **да су дужни да заступају интересе грађана**.

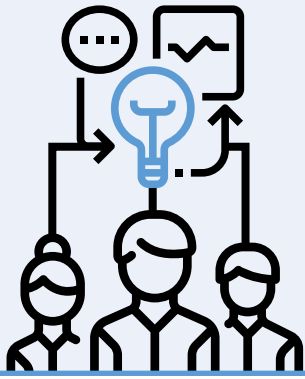

Активност на часу

ИНДИВИДУАЛНИ РАД: направи шему / приказ поделе власти у нашој држави. Упореди је са учеником / ученицом до тебе. Разговарајте о томе шта је добро приказано у твојој шеми, а шта у шеми другог ученика?

Активност у заједници

- ▶ Уз помоћ наставника организујте посету институцији по **вашем избору**: Скупштина, Влада, Председник државе, суд, општина. Припремите питања која ћете постављати приликом посете, а затим дискутујте о утисцима посете.

Тема

6

ГРАЂАНИН И СВЕТ

Циљ
ове
шеме

је да објасни
улогу
међународних
организација,
њихово
функционисање
и користи
учешћем наше
државе у њима.

Међународне ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Државе имају више функција – чување мира и безбедности, остваривање економског развоја друштва, обезбеђивање заштите права грађана и слично. Да би државе могле боље и лакше да остварују своје функције, оне међусобно сарађују.

Међународна сарадња је, у суштини, резултат потреба за очување, мира и безбедности у свим државама света, потреба за размену ресурса, научних и технолошких открића, економских и других сарадњи међу државама. Тако, у савременом свету постоји пораст међународне трговине преко повећања кретања производа и новца, већег протока података преко коришћења савремених технологија, као што су: телефон, интернет и друго, већа културна размена (филмови, музика), као и веће кретање људи, односно међународни туризам. Данас је свет повезанији од било када у историји човечанства. Да би се описале све ове промене користи се појам **глобализација**.

Користи од међународних сарадња су многобројни. Пре свега, државе могу да постигну своје циљеве које иначе не би могле да остваре саме. Исто тако, преко развоја позитивних међународних односа, државе могу да налазе различита решења за своје проблеме, као и да решавају проблеме који су заједнички за више држава.

Током времена, да би се обезбедила заштита од ометања сарадње међу државама, правила на основу којих је почивала сарадња, почињу да постају чвршћа и јасније дефинисана. Да би могла да функционишу успостављена правила у међународној заједници, појављује се потреба за постојање **међународних организација**.

За појам међународних организација постоји више дефиниција у којима се најчешће међународне организације дефинишу као удружење држава на основу одређених правила и принципа (али, и други правни субјекти) који се оснивају на основу одређених правила и принципа за остваривање заједничких циљева.

Период оснивања савремених међународних организација започиње оснивањем Друштва народа 1919 године. Оснивање ове организације директно је повезано са завршетком Првог светског рата. Баш због погубних последица рата, човечанство је подузело овакав напор на светском плану како би државе у будућности могле да се организовано боре са потенцијалним нарушавањима мира и безбедности. Период 20. века неки називају „век међународних организација“, зато што након завршетка Другог светског рата, па све до данас, основано је велики број међународних организација.

Иако постоје више начина класификације међународних организација, оне могу да се поделе у две веће групе – универзалне и регионалне. Универзалне имају тенденцију да обухватају све постојеће државе, докле пак регионалне обухватају државе једног региона.

Организација Уједињених нација (ОУН) је једна од првих универзалних међународних организација. Основана по завршетку Другог светског рата, у 1945 години, ова организација је наследница Друштва народа. Основни циљ ОУН-а је **очување мира у свету**.

У саставу ОУН-а функционишу различита тела, међу којима и **Међународни фонд за децу при Уједињеним нацијама (УНИЦЕФ)**. Основни задатак УНИЦЕФ-а је да се брине о правима детета. То може да се оствари преко активности за обезбеђење основних услова за живот деце, заштиту здравља деце, квалитетно образовање и друго.

Савет Европе(СЕ) је регионална међународна организација основана 1949 године. Ова организација обедињује државе Европе око темељних демократских вредности: слобода, људска права и владање права. Савет Европе је најпознатији по Европској конвенцији за људска права (ЕКЉП).

Европска Унија (ЕУ), каква је знамо данас, основана је 1993 године, иако је њено постепено стварање започело још у 1951 години. Ова организација, у суштини, је заједница држава које се налазе у Европи. Иако ЕУ, као међународна организација, има своје посебне институције и надлежно-

сти, ипак је неопходно да сарађује са њеним државама чланицама. Кључни циљеви ЕУ су унапређивање мира, успостављање заједничких зона слободе, безбедности и правде, успостављање заједничког унутрашњег тржишта, унапређење економског и социјалног благостања њених народа и јачање солидарности међу њеним чланицама.

Организација за безбедност и сарадњу Европе (ОБСЕ) створена је 1975 године. Њена улога је усмерена према безбедносним питањима, сигурности и стабилизацији региона Европе, а затим и шире, помоћу демократских средстава и демократског владања.

Северноатлантска алијанса (НАТО) је војно-политичка организација створена 1949 године. У НАТО-у чланују државе Европе и Северне Америке са циљем да се обезбеди политичка и безбедносна сарадња између држава чланица.

Федерација Црвеног крста и Црвеног полумесеца је једна од најзначајних хуманитарних организација у свету. Она промовише хуманитарне принципе и вредности, обезбеђује помоћ у ванредним ситуацијама већих размера, даје подршку здравственој заштити и друго.

Списак међународних организација је дуг, а још је дужи списак њихових активности и мисија што доприносе благостању човечанства. Важност међународних организација у односу на користи за човечанство су непроцењиве.

Да ли сīе знали да...

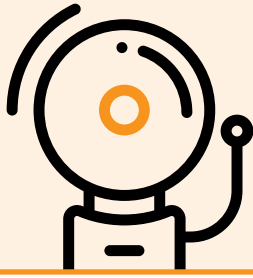
1

У првом члану Повеље ОУН-а стоји: „**Ми народи Уједињених нација решени смо да спасимо идућа покољења од ратних ужаса што су два пута у току наших живота нанели човечанству невиђена страдања**“.

2

Преко Међународног фонда за децу при Уједињеним нацијама (УНИЦЕФ) у 2016 години набављено је преко **2,5 милијарде доза вакцина намењених за децу што немају приступ до њих**. Вакцинисањем деце из угрожених средина између два и три милиона живота годишње спашавају се од болести, као што су богиње, дијареја и пнеумонија. На пример, од 2000 године надаље, против болести полио вакцинисано је 2,5 милијарде деце, чиме се појава болести смањила за 99 процената.

Активност на часу

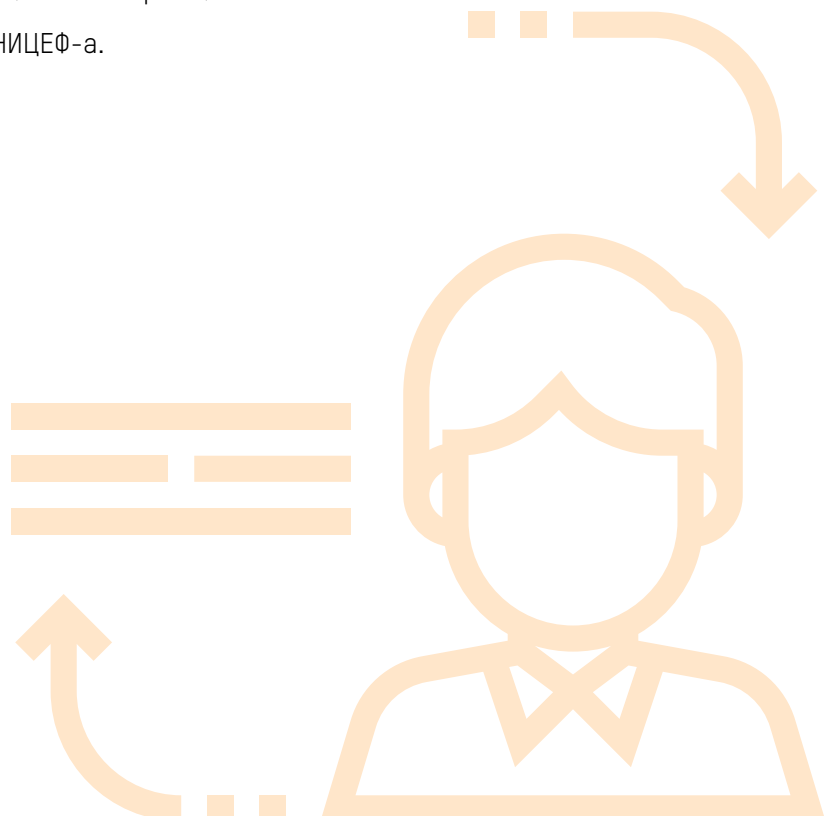

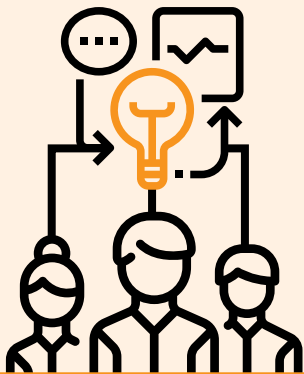
ИСТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ

1. Интервладине међународне организације.
2. Интерневладине међународне организације.
3. Глобалне, универзалне међународне организације.
4. Регионалне међународне организације.

Истраживањем (интернет, енциклопедије, књиге, уџбеници итд.) припремити презентацију за одређену међународну организацију.

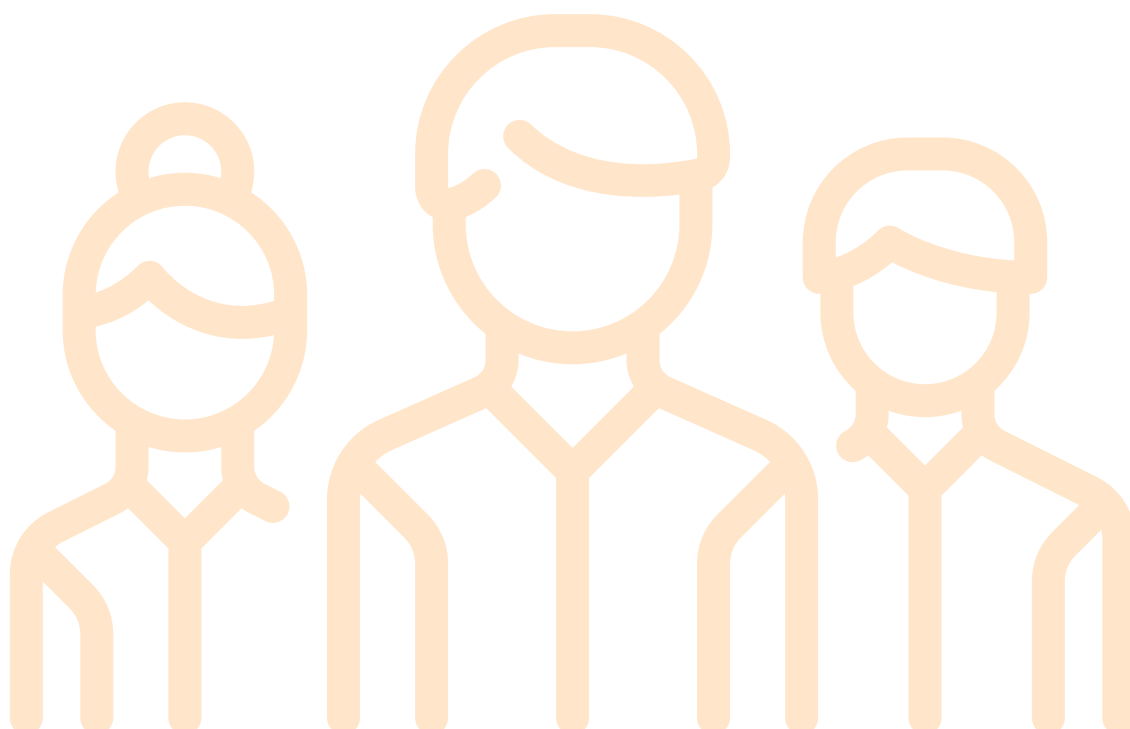
- ➔ Гр.1. Експерти за рад ОУН-а.
- ➔ Гр.2. Експерти за рад НАТО-а.
- ➔ Гр.3. Експерти за рад СЕ (Савета Европе).
- ➔ Гр.4. Експерти за рад УНИЦЕФ-а.

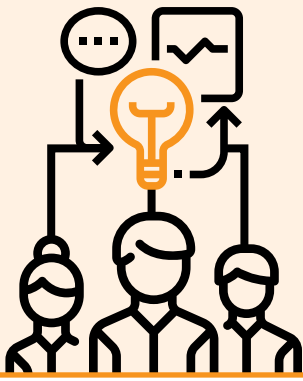

Активност у заједници

- Поделите се по групама и лоцирајте најмање 5 објеката у вашем граду, који су изграђени финансијском подршком неком од међународних организација (на пример: УСАИД, Европска Унија, амбасаде и др.). За сваки објекат, наведите име међународне организације, период градње, суму финансијских средстава (уколико је доступна) и име пројекта. Преко ове активности дознаћете колико је међународних организација помогло у инфраструктурном развоју вашег града.

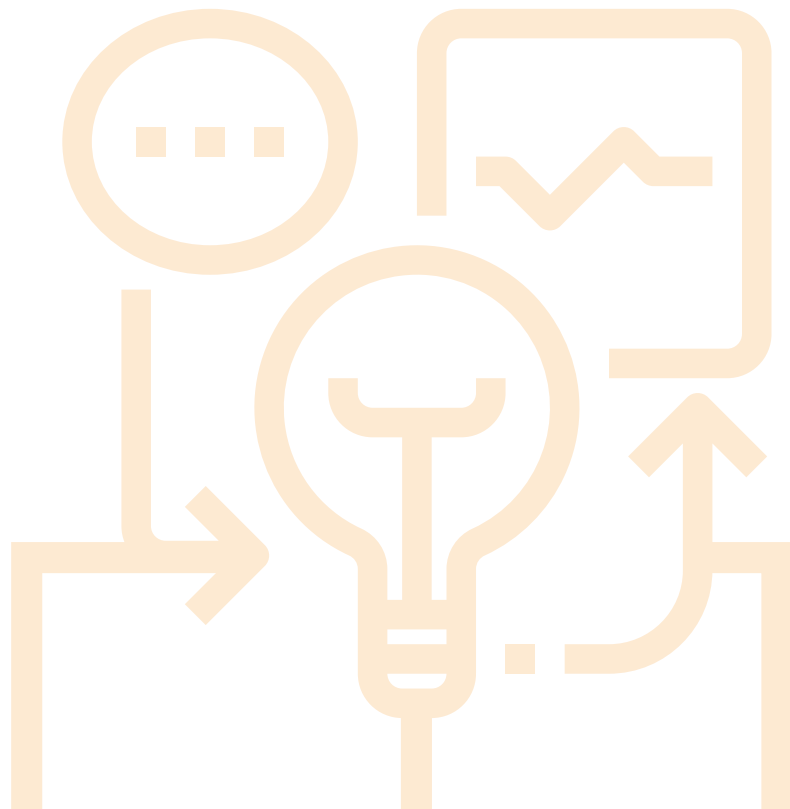

Активност у школи

- ▶ Направите интервју са наставницима/стручном службом у вези са користима ваше школе учествовањем у међународним пројектима и програмима (на пример ЕРАСМУС+). Питања могу да се односе на следеће: 1) како су међународни програми помогли да се развија школа, 2) да ли је нека организација помогла да се поправе инфраструктурни услови у школи, 3) да ли су наставници имали могућност да посећују допунску обуку итд.

Циљ ове активности је да добијете више информација о користи коју има твоја школа подршком међународних организација.

Наша држава И МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Претходно смо говорили о важности сарадње између држава у свету. То важи и за нашу државу. Преко сарадње са другим државама и међународним организацијама наша држава брже се развија, боље сарађује и тргује, постаје безбеднија и боље се брине о својим грађанима. Постоји више начина којим међународне организације сарађују и дају подршку државама чланицама.

Међународне организације доносе различита акта (на пример: договоре, одлуке, регулативе) које, затим, државе преузимају и у домаће законодавство за боље регулисање одређених питања од друштвеног значаја. На пример, Република Северна Македонија у процесу приступања **Европској Унији (ЕУ)** усаглашава домаће законодавство са законодавством ЕУ.

Међународне организације исто тако могу да имају одговарајуће улоге за државе чланице-да доносе мишљења и препоруке за одређена питања или да формирају различита саветодавна тела са тим циљем. Наша држава са учланивањем у Организацију Уједињених нација (ОУН) постала је чланица свих специјализованих агенција, програма и фондова система ОУН. На пример, као део ОУН-а, УНИЦЕФ у нашој држави, преко давања препорука, спровођења истраживања и обезбеђивања подршке, доприноси заштити деце, побољшању здравља и уопште живота деце као и побољшању образовања.

У неким случајевима, међународне организације промовишу и штите људска права. На пример, са прикључивањем наше државе као чланице Савета Европе, грађанима је омогућено да подносе тужбу због повреде неког права које произлази из Европске Конвенције за људска права као органа Савета Европе.

Исто тако, међународне организације могу да обезбеђују и приступ до фондова за развој држава. Преко располагања оваквим фондовима, државе могу да убрзају сопствени развој и да побољшају његов квалитет. На пример, Европска Унија обезбеђује фондове за развој држава чланица, али и земаља кандидаткиња за чланство, као што је наша држава. Средствима из ових фондова грађани, фирме и институције могу да инвестирају у нова знања, вештине, технологије и друго. Исто тако, преко фондова УНЕСКО-а (организација при ОУН), наша држава ради на очувању културних и природних наслеђа која се налазе на нашој територији.

Сарадња са међународним организацијама може да буде у правцу јачања безбедности држава. Овакав пример је Северноатлантска алијанса (НАТО) у којој је Северна Македонија земља кандидат за пуноправно чланство.

Такођер, постоје и међународне организације фокусиране на хуманитарну помоћ и сарадњу, као, на пример, **Црвени крст**, који је 1995 године постао пуноправни члан Међународне Федерације Црвеног крста и Црвеног полумесеца. Сагласно одредбама и подршци Федерације, Црвени крст стално ради и доприноси спречавању и ублажавању људског страдања, заштити живота и здравља. Он, исто тако, подстиче волонтерске активности ради давања помоћи, особито у несрећним случајевима сваког вида.

Иако су различите међународне организације формиране ради различитих циљева, заједничко њих свију је то што раде у правцу повећања сарадње са државама, подржавању развоја држава, као и побољшању живота грађана уопште. Са прикључивањем наше државе међународним организацијама, наши грађани постају и грађани света.

Да ли сīе знали да је...

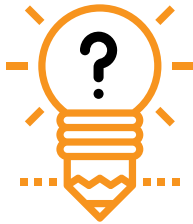
1

1979 године од стране УНЕСКО-а било одлучено да **Охридско језеро** уђе у категорију „**Светско наслеђе УНЕСКО-а**“ као легално заштићена област, најстаријег језера на свету и једног од најдубљих у свету, које представља дом за преко 200 ендемских врста.

Активност на часу

ИСТРАЖИВАЊЕ:

- ▶ Истражите која се представништва међународних организација налазе у нашој држави. Затим, поделите се у групе и изаберите једну од наведених организација и истражите које су активности оне спровеле у претходној години. Презентујте налазе пред другим саученицима.
- ▶ Истражите објекте или природне средине које се налазе у нашој држави која су заштићена од УНЕСКО-а. Затим, поделите се по групама и изаберите један локалитет или природну средину заштићену од УНЕСКО-а и истражите које су активности предузете ради заштите. Презентујте налазе пред другим саученицима.

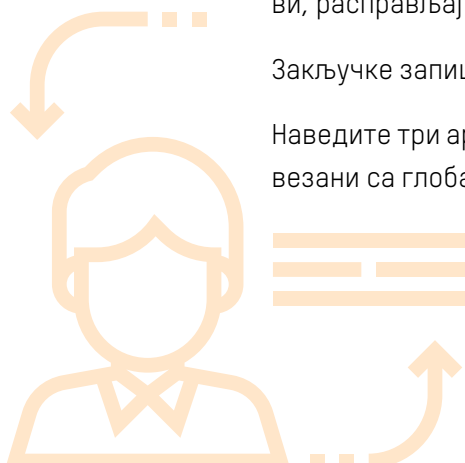
ДИСКУСИЈА:

Дискутујте о утицају глобализације на развој државе и улози међународних организација у овом процесу.

Разговарајте о томе како савремене промене утичу на свакодневни живот људи посебно у поређењу са прошлошћу. Може да дискутујете за више аспеката, као на пример међународна трговина, културна размена, технолошки напредак и слично. Уколико се појаве различити ставови, расправљајте о њима.

Закључке запишите у виду аргумената.

Наведите три аргумента као предности и три аргумента за изазове, повезани са глобализацијом.

Коришћена лиџераџура

- Армстронг, К. (2008). *Битката за Бога*. Евро Балкан Пресс.
- Атанасов, П. (2003). *Мултикултурализмот како теорија, политика и пракса*. Евро Балкан Пресс.
- Базерковска, Ј., Биерман, Е., Болдт, Г., Френг Дејл, Е., Герлах, П., Гогл, И., Шеги, М., Селун, Б., Торал Мартинез, Г., Токслер, Д. И Вулф, Антониа. (2014). *Декларација и прирачник за средношколци*. Младински образовен форум.
- Бајалџиев, Д. (2007). *Вовед во правото*. Академски печат.
- Бенедек, В. ур. (2006). *Разбирање на човековите права: Прирачник за едукација од областа на човековите права*. Македонски Информативен Центар во соработка со Директоратот за јавна дипломатија при Министерството за надворешни работи на Република Македонија. (достапно на: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/macedonian/RAZBIRANJE_NA_COVEKOVITE_PRAVA_-_Priracnik_za_edukacija_od_oblasta_na_covekovite_prava.pdf)
- Георгиевска, Б., Петровска, М., Ристов, Д., Соколова, В., Андонова, М., Љубиноски, Г., Ристеми, А., Реџеџи, Ф., Мерковска, М. и Јовческа, С. (2015). *Младите одлучуваат, развој на младински локални совети*. Младински образовен форум и Центар за меѓукултурен дијалог.
- Георгиевска, Е. и Новеска, Љ. (2016). *Анализа на случаи од стратешко застапување*. Адд-Верта ЛТД дооел.
- Голоб, Р. и Краф, П. (2008). *Живеење во демократија*. Совет на Европа. (достапно на: <http://www.living-democracy.com/mk>)
- Голоб, Р. и Краф, П. (2010). *Растење во демократија*. Совет на Европа.
- Грнчаревки, В. и Бачовска, Ј. (2013). *Основи на правото*. Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Додовски, И. ур. (2005). *Мултикултурализмот во Македонија: модел во настанување*. Фондација Институт Отворено Општество.
- Европски суд за човекови права, Совет на Европа. (1950). *Европска конвенција за заштита на човековите права*. Европски суд за човекови права, Совет на Европа. (достапно на: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf)
- Избутс, П. (2005). *Мојсеј, Исус, Мухамед-Археолошка историја на трите вери*. АЕА.
- Кениг, Н. и Дедова, Р. (2013). *Прирачник за наставници во основните училишта за теми од областа на сексуалното и репродуктивното здравје и права*. ХЕРА-Асоцијација за здравствена едукација и истражување.
- Климовски, С., Каракамишева Т. и Дескоска Р. (2009). *Политички систем*. Академски печат.

- Комисија за односи со верските заедници. (2010). *Верски Алманах на Република Македонија*. Комисија за односи со верските заедници.
- Котевска, Б. (2013). *Водич за основи за дискриминација*. Мисијата на ОБСЕ во Скопје.
- Кочовски, М. (2013). *Меѓународни организации и интеграции*. Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип.
- Линк, Т. (2000). *Историја религије истока и запада*. Српска књижевна задруга.
- Лукиќ, Р. (1982). *Социологија морала*. Научна књига.
- Македонска академија на науките и уметностите. (1995). *Социолошки термилошки речник*. Македонска академија на науките и уметностите.
- Мисија на ОБСЕ во Скопје. (2010). *Возраст, контакт, перцепции – Како училиштата ги оформуваат релациите помеѓу етничките заедници*. Мисија на ОБСЕ во Скопје.
- Мисија на ОБСЕ во Скопје. (2011). *Прирачник, Социјални вештини и одговорности на наставници и стручни соработници во училиштето*. Мисија на ОБСЕ во Скопје.
- Митрова, К., Низамовски, Д., Поповска, Т., Марковска, А., Калевска, Ф., Кочковска, К., Божовиќ, С. И Анастасовска, С. (2015). *Учиме право, учебник за граѓански и политички слободи и права*. Младински образовен форум.
- Мицковска Г., Чешларов М. и Мицковска-Ралева А. (2016). *Реализација на наставата по граѓанско образование во основните училишта – Извештај од испитувањето*. Македонски центар за граѓанско образование.
- Негриевска, Ф., Балажи, С., Николоски-Алушески, С. и Дедова, Р. (2009). *Прирачник за образование за животни вештини за VII-IX одделение*. Биро за развој на образованието. (достапно на: <http://umd.gov.mk/wp-content/uploads/2013/10/Priracnik-za-obrazovanie-za-zivotni-vestini-od-VII-do-IX-oddelenie.pdf>)
- Организација на обединетите нации (ООН). (1948). *Универзалната декларација за човекови права*. Организација на обединетите нации (ООН). (достапно на: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>)
- Павичевич, В. (1974). *Основи етике*. БИГЗ.
- Петроска-Бешка, В. (1995). *Конфликти: што претставуваат и како се разрешуваат*. Филозофски факултет.
- Петроска-Бешка, В. и Најчевска, М. (2018). *Од етнички до граѓански национализам преку основното образование*. Центар за човекови права и разрешување конфликти.
- Петроска-Бешка, В., Дедова, Р., Негриевска, Ф., Балажи, С. и Николоски-Алушески, С. (2011). *Образование за животни вештини, прирачник за наставници од средните училишта*. Биро за развој на образованието.
- Реџеџи, З. (2011). *Обединета Европа од идеја до реализација*. АРС-33 Тетово.
- Сеќавање во движење, педагошка алатка за културата на сеќавање, прирачник, 2016, ЗФД Форум, Сараево.
- Тејлор, Ч. (2004). *Мултикултурализам – Огледи за политиката на признавање*. Евро Балкан Пресс.

- Фрчкоски, Љ. Д., Георгиевски, С., Петрушевска, Т. (2012). *Меѓународно јавно право*. Магор.
- Ценевска, М. (2006). *Компас. Прирачник за образование на младите луѓе за човековите права*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
- Шкарик, С. и Силјановска-Давкова, Г. (2009). *Уставно право*. Култура.
- Bojd, E. (2002). *Novinarstvo u elektronskim medijima. Metodi pripreme radio i televizijskih vesti*. Clio.
- Brigs, A. i Berk, P. (2006). *Društvena istorija medija*. Clio.
- Dačić, S. (2006). *Sociologija religije i verska tolerancija, Vo Religija i tolerancija*. Čigoja Štampa.
- Dardić, D. i Milojević, M. (2010). *Priručnik za izvještavanje o marginalizovanim grupama*. Grafid.
- Eko, U. (1973). *Kultura, Informacija, Komunikacija*. Nolit.
- Elijade, M. (1996). *Vodič kroz svetske religije*. Narodna knjiga Alfa.
- Forumi QHSD (2014). *Doracak për qytetari aktive*. Shkolla për qytetari aktive, Forumi QHSD.
- Giddens, A. (2001). *Sociology*. Polity Press in association of Blackwell Publishers a Blackwell Publishing Company.
- Griffiths, R. (1998). *Video journalism*. Focal Press.
- Hamilton, N. (2007). *Analysis-Web Model Not Necessarily Papers Savior*. PR Week.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociološke teme i perspektive*. Golden marketing.
- Janković, J. (2004). *Savjetovanje u psihosocijalnom radu*. Nacionalna Sveučilišna knjižnica.
- Joksimović, S. (2003). *Odnos mladih prema pripadnicima pojedinih društvenih grupa i verskih zajednica*. Institut za pedagoška istraživanja.
- Koković, D. (2007). *Društvo i medijski izazovi. Uvod u sociologiju masovnih komunikacija*. Novi Filozofski fakultet – Odsek za medijske studije.
- Pavičević, V. (1986). *Sociologija religije-sa elementima filozofije religije*. BIGZ.
- Peoples, J. and Cengage, G.B. (2009). *Humanity: An Introduction to Cultural Anthropology*. Cengage Learning.
- Price, S. (1994). *Media Studies*. Pitman Publishing.
- Qendra për bashkëpunim ballkanik "LOJA". (2015). *Manual për multikulturalizëm*. Qendra për bashkëpunim ballkanik "LOJA".
- Read, D. (1992). *The Power of News: The Story of Reuters*. Oxford.
- Suhler-Stivenson, V. (2006). *Communications Industry Forecast*. Veronis Suhler Stevenson.

- Šušnjič, Đ. (1997). *Dijalog i tolerancija*. Čigoja Štampa.
- Tadić, Lj. (1987). *Ogledi o javnosti*. Univerzitetaska riječ.
- Temkov, K. (2003). *Etika za mlade*. Bajka.
- Tjurou, Dž. (2013). *Mediji danas. Uvod u masovne komunikacije I*. Clio.
- Tjurou, Dž. (2013). *Mediji danas. Uvod u masovne komunikacije II*. Clio.
- Tomić, Z. (2003). *Komunikologija*. Čigoja.
- United Nations New York and Geneva. (2004). *Teaching Human Rights. Practical activities for primary and secondary schools*. United Nations New York and Geneva.
- Vernon, M.G. (1962). *Sociology of Religion*. McGraw, Hillbook Company.
- Žižak, A. ur. (2009). *Izazovi grupnog rada s djecom, mladima i odraslima u riziku*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

